

Глава 7

ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

§ 1. Цивільне право України: поняття і система

Відповідно до поділу системи права України на публічні та приватні галузі права цивільне право є галуззю приватного права, що обумовлюється спрямованістю норм цивільного права на врегулювання відносин між громадянами та юридичними особами, тобто домінуванням приватного інтересу серед норм цивільного права. Більшість норм цивільного права мають диспозитивний характер, втілюючи принцип «дозволено все, що не заборонено законом» та надаючи суб'єктам цивільних правовідносин свободу вибору характеру поведінки.

Цивільне право посідає центральне місце в системі галузей приватного права, оскільки цивільно-правові норми поширюються також на відносини, які регулюються іншими галузями приватного права, наприклад сімейного, житлового, екологічного тощо.

Предмет цивільного права становить коло суспільних відносин, а саме: особисті немайнові відносини, а також майнові відносин, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ст. 1 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р.; далі — ЦК).

Отже, перший вид відносин, що входить до предмета цивільного права, — це особисті немайнові відносини, під яким слід розуміти суспільні відносини, які виникають між суб'єктами цивільного права у зв'язку зі здійсненням особою своїх особистих немайнових прав. Для них притаманні такі ознаки, як відсутність економічного змісту, неможливість здійснення їх оцінки та невідчужуваний характер. Об'єктом цих відносин виступають:

1) особисті немайнові права людини, передбачені Конституцією України, ЦК та іншими актами цивільного законодавства (право на життя, охорону здоров'я, ім'я, недоторканність житла, честь, гідність, ділову репутацію тощо);

2) особисті немайнові права у сфері інтелектуальної (творчої) діяльності (як право авторства на твори літератури, мистецтва, винаходи, корисні моделі та промислові зразки, а також право на комерційне найменування та торговельну марку тощо).

Другий вид відносин, що входить до предмета цивільного права, це майнові відносини, тобто відносини, що виникають між суб'єктами цивільного права з приводу будь-яких матеріальних благ, створених як природою, так і суб'єктами цивільного права в процесі виробничої діяльності (це, зокрема, рухомі і нерухомі речі, гроші, цінні папери тощо).

Основною ознакою майнових відносин є товарно-грошовий (вартісний) характер, оскільки вони спрямовані на обіг і споживання матеріальних благ. Деяким майновим відносинам притаманний також оплатно-еквівалентний характер, тобто діям однієї сторони з передачі майна або виконання робіт кореспондує зустрічний обов'язок іншої сторони вчинити певні дії (сплатити грошові кошти, передати майно тощо). Це, зокрема, стосується договірних відносин купівлі-продажу, поставки, міни, оренди, підряду тощо. Договори дарування, позички, а також відносини у сфері спадкування оплатно-еквівалентного характеру не мають.

Другою кваліфікуючою ознакою майнових відносин є майнова самостійність їх учасників, яка дістає вияв у відокремленості їх майна, належно-го кожному з них на відповідному праві (титулі), наприклад праві власності.

Загальноприйнятим у юридичній літературі є поділ майнових відносин на відносини власності та відносини у сфері товарообігу. Відносини власності — це статичні відносини, що засвідчують належність матеріальних благ певній особі (власнику). Відносини у сфері товарообігу — це динамічні відносини, які зумовлюють рух матеріальних благ у суспільстві (договірні відносини, за якими здійснюється передача майна у власність або користування — договір купівлі-продажу, поставки, дарування, найму (оренди) тощо).

Враховуючи вищенаведене можна дати таке визначення цивільного права як галузі права. В об'єктивному значенні — це система правових норм, що регулюють особисті немайнові та майнові відносини між фізичними, юридичними особами, державою, територіальними громадами та іншими суб'єктами публічного права на засадах юридичної рівності, майнової відокремленості та вільного волевиявлення. У суб'єктивному значенні цивільне право — це конкретні майнові або особисті немайнові відносини між суб'єктами цивільного права.

Метод цивільно-правового регулювання

Взагалі під методом правового регулювання розуміють систему способів та засобів, за допомогою яких право впливає на суспільні відносини, встановлюючи правила поведінки їх учасників у нормативно-правових актах. Предмет галузі права — це суспільні відносини, які регулюються останньою, а метод — як саме, на яких засадах норми права врегульовують ці суспільні відносини.

Найбільш повно зміст методу втілено у принципі «дозволено все, що не заборонено законом».

Як уже зазначалося, найголовніші законодавчі ознаки методу цивільно-правового регулювання визначені у ст. 1 ЦК: юридична рівність учасників цивільних правовідносин, вільне волевиявлення та майнова самостійність їх учасників.

Юридична рівність учасників цивільних правовідносин дістає вияв у наявності юридично рівних можливостей кожного з учасників на вступ в особисті немайнові чи майнові відносини. Причому йдеться не про фактичні можливості, адже у кожного з учасників вони різні, а саме про юридичні можливості. Наприклад, кожний громадянин наділений правом на участь у майнових відносинах, проте не кожний має можливість придбати якесь конкретне майно, зважаючи на матеріальне становище.

Майнова самостійність учасників дістає вияв у тому, що вони є самостійними суб'єктами цивільних правовідносин, юридично незалежними один від одного. Тобто, цивільним правовідносинам не притаманна така ознака, як підпорядкованість суб'єктів один одному, як це має місце у відносинах адміністративних. Кожний з учасників цивільних правовідносин наділений певним майном, яке належить йому на праві власності чи іншому титулі і відокремлене від майна інших учасників цих відносин.

Вільне волевиявлення учасників щодо вступу в майнові та особисті немайнові відносини — вказує на те, що ніхто не може примусити особу вступити в ті чи інші цивільні правовідносини. Для виникнення тих чи інших цивільних правовідносин необхідним є наявність волевиявлення учасника на їх виникнення.

Принципи цивільного права

Під принципами цивільного права розуміють визначальні ідеї, зафіксовані у законі, відповідно до яких здійснюється регулювання цивільно-правових відносин. Принципи цивільного права відображають галузеві особливості цивільного права, завдяки чому забезпечується можливість правильного застосування та тлумачення цивільно-правових норм. Принципи також можуть застосовуватися у разі виявлення прогалин у законодавстві, з метою визначення загальних засад, які мають застосовуватися до не врегульованих нормами цивільного права правовідносин.

ЦК (ст. 3) закріплює такі принципи цивільного права.

1. Неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини.

Цей принцип базується на нормах глави II Конституції України, яка передбачає право кожної особи на свободу та особисту недоторканність, на недоторканність житла, невтручання в особисте життя, а також на нормах ЦК, які передбачають право на таємницю кореспонденції, таємницю відомостей про стан свого здоров'я (статті 286, 289, 306) тощо.

2. Неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом.

Випливає з принципу непорушності права власності (ст. 321 ЦК), що передбачає неможливість протиправного позбавлення або обмеження у праві власності. Підстави та порядок позбавлення права власності можуть визначатися виключно законами, а не підзаконними нормативно-правовими актами. Так, підстави для застосування конфіскації майна особи передбачаються Кримінальним кодексом, Митним кодексом, Кодексом України про адміністративні правопорушення тощо.

3. Свобода договору.

Дістає вияв у свободі вибору виду договору, контрагента за договором, форми договору, вільного визначення його змісту, якщо інше не передбачено законом.

4. Свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом.

Означає вільний вибір суб'єкта цивільних правовідносин, виду та форми здійснення підприємницької діяльності. Однак вона має здійснюватися з дотриманням певних правил, наприклад щодо необхідності державної реєстрації суб'єкта підприємництва. Крім того, законами можуть встановлюватися певні обмеження: наприклад коло осіб, які не мають права на зайняття підприємницькою діяльністю.

5. Судовий захист цивільного права та інтересу.

Згідно з цим принципом кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування способами, визначеними законом (статті 15, 16 ЦК).

6. Справедливість, добросовісність та розумність.

Зазначені принципи були вперше запроваджені в цивільне законодавство новим Цивільним кодексом України і є оціночними критеріями для визначення правового становища сторони у цивільних правовідносинах. Так, принцип справедливості втілюється у здійсненні особою своїх прав і виконанні своїх обов'язків відповідно до вимог закону, а якщо вони відсутні — то відповідно до вимог честі та справедливості, які не дозволяють ставити іншого учасника цивільних правовідносин у несприятливе для нього становище. Принцип добросовісності дістає вияв у неприпустимості зловживання правом іншої особи, тобто неприпустимості заподіяння шкоди іншому учаснику цивільних правовідносин при здійсненні своїх цивільних прав або виконанні цивільних обов'язків. Принцип розумності характеризує вольовий аспект поведінки учасника цивільних правовідносин, усвідомлення нею своїх вчинків та правових наслідків. Найчастіше ЦК застосовує цей принцип в поєднанні з іншими юридичними категоріями — розумні строки, розумна ціна, розумні витрати тощо. У більшості випадків ЦК застосовує вказані принципи у сукупності або поєднуючи декілька з них. Так, відповідно до ст. 509 зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості. При визначенні розміру відшкодування моральної шкоди враховуються вимоги розумності

і справедливості (ст. 23). «Сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» (ст. 627 ЦК).

Система цивільного права

Найважливішими складовими елементами структури цивільного права є правові норми, що об'єднані у цивільно-правові інститути, під якими розуміється певна сукупність цивільно-правових норм. Такими є, наприклад, інститути позовної давності, права власності, купівлі-продажу, найму тощо. До правових інститутів можуть входити і субінститути — тобто групи норм, які регулюють тісно пов'язані між собою відносини.

У сучасній юридичній науці усталеним є поділ системи цивільного права на дві частини — Загальну і Особливу. В Загальній частині містяться норми, які застосовуються в регулюванні всіх цивільно-правових відносин, тобто ці норми є основоположними для всіх інститутів цивільного права. Особливу частину цивільного права становлять правові інститути, норми яких, базуючись на нормах загальної частини, регулюють конкретні майнові та особисті немайнові відносини.

Необхідно відзначити складність структури Особливої частини цивільного права, яка в юридичній літературі поділяється на підгалузі, що, в свою чергу, складаються з інститутів та субінститутів. Найбільш часто до підгалузей цивільного права відносять: право власності та інші речові права, зобов'язальне право, спадкове право. Зобов'язальне право є підгалуззю цивільного права, до якої входять інститути купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання, майнового найму, підряду. Субінститутом договору купівлі-продажу є договір купівлі-продажу в роздрібній торгівлі. Субінститутами договору майнового найму є, зокрема, договір найму жилих приміщень, договір оренди земельних ділянок, договір лізингу, договір прокату тощо.

§ 2. Поняття та структура цивільного законодавства

Цивільне законодавство — це система нормативно-правових актів, у яких містяться цивільно-правові норми. Зміст цивільного законодавства становить цивільне право, відтак, цивільне законодавство являє собою зовнішній вираз (форму) цивільного права.

Цивільне законодавство досить розгалужене. Головне місце серед усієї низки нормативно-правових актів, що є джерелом цивільного законодавства, посідають закони.

Найважливішим актом цивільного законодавства, якому підпорядковуються всі інші нормативно-правові акти, є Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. Зокрема, в її статтях 13, 14 і 41 визначено основні засади

регулювання відносин власності. Розділ II Конституції проголошує основні положення особисті немайнові права людини (право на життя, здоров'я, ім'я, честь, гідність, ділову репутацію, таємницю кореспонденції та ін.), а також основні засади їх здійснення.

Законом, що регулює всі види цивільних правовідносин є ЦК, який прийнятий ВРУ 16 січня 2003 р. і набув чинності 1 січня 2004 року.

ЦК складається з 6 книг. Перша книга — Загальні положення — складається з 5 розділів і містить норми, що визначають суб'єктів та об'єкти цивільних правовідносин, підстави виникнення останніх, основні засади і способи захисту цивільних прав, а також правочини як основну підставу виникнення цивільних прав та обов'язків, відносини представництва, а також строки здійснення і захисту цивільних прав. Норми Книги першої, поширюються на всі види цивільних правовідносин, а в нормах Особливої частини, яка складається з наступних 5 книг, зосереджені спеціальні норми, які регулюють окремі види цивільних правовідносин.

Книга друга присвячена характеристиці особистих немайнових прав фізичної особи. Законодавець поділив книгу на 3 розділи, в першому визначивши загальні засади здійснення особистих немайнових прав, у другому — детально врегулювавши особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, охорону здоров'я, на свободу та особисту недоторканність тощо). У третьому розділі зосереджені норми, що регулюють особисті немайнові права, які забезпечують соціальне буття фізичної особи (право на честь, гідність, ділову репутацію, на ім'я тощо).

Книга третя — «Право власності та інші речові права» складається з 2 розділів. Перший розділ присвячено найголовнішому інституту речового права — праву власності. У ньому визначені форми та види власності, суб'єкти права власності, підстави виникнення та припинення права власності, особливості здійснення права власності на житло та землю, а також способи захисту права власності. У другому розділі дається характеристика речових прав на чуже майно, таких як право: володіння чужим майном; користування чужим майном; користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб; користування чужою земельною ділянкою для забудови.

Книга четверта — «Право інтелектуальної власності» — це норми, що регулюють окремі види об'єктів інтелектуальної власності, зосереджені у 11 главах. Зазначена підгалузь цивільного права містить такі інститути, як авторське право та інші суміжні права, патентне право тощо.

П'ята книга — «Зобов'язальне право» — визначає найбільш поширені підстави виникнення цивільних правовідносин — зобов'язання. Вона складається з 3 розділів. У першому розділі наводяться загальна характеристика зобов'язань, способи їх виконання і забезпечення виконання, способи

припинення зобов'язань. Другий розділ містить загальні положення про цивільно-правовий договір (поняття та види договорів, порядок їх укладення, зміни та розірвання). У третьому розділі наводиться детальна характеристика окремих видів договірних (договори про виконання робіт, надання послуг тощо) та позадоговірних зобов'язань (зобов'язання з відшкодування шкоди, безпідставного збагачення, рятування майна тощо).

Шоста книга присвячена спадковому праву.

Цивільно-правові норми зосереджені не тільки у ЦК, а й в інших законах, у тому числі кодифікованих, про що безпосередньо зазначено у ст. 4 ЦК. Наприклад, норми цивільного права містяться у Господарському, Сімейному, Житловому, Земельному кодексах. До системи цивільного законодавства належать, зокрема, закони України «Про господарські товариства», «Про авторське право і суміжні права», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань», «Про нотаріат» тощо.

До системи цивільного законодавства включаються також акти міністерств і відомств (наприклад Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена наказом Міністерства юстиції України від згідно з Наказом Міністерства юстиції № 289/5 від 07.02.2014).

Особливе місце в системі цивільного законодавства посідають міжнародні договори. Відповідно до ст. 10 ЦК та Закону «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є частиною національного цивільного законодавства України.

§ 3. Цивільні правовідносини

Цивільні правовідносини — це суспільні відносини, врегульовані нормами цивільного права, учасники яких наділені суб'єктивними цивільними правами і юридичними обов'язками.

ЦК (ст. 1) під ними розуміють особисті немайнові відносини, а також майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Цивільним правовідносинам притаманні певні ознаки. По-перше, це особисті немайнові та майнові відносини. По-друге, це відносини між юридично рівними та незалежними один від одного суб'єктами. По-третє, — досить широке коло суб'єктів цих правовідносин, які наділені можливістю здійснювати цивільні права на власний розсуд. По-четверте, вільне волевиявлення суб'єктів щодо вступу в цивільні правовідносини. По-п'яте, множинність об'єктів, з приводу яких можуть виникати цивільні правовідносини (речі, дії, послуги, особисті немайнові права, результати інтелектуальної творчої діяльності тощо). По-шосте, настання цивільно-правової

відповідальності за вчинення цивільного правопорушення. По-сьоме, наявність спеціального правозахисного механізму, який має відновлювально-компенсаційний характер.

Для виникнення цивільних правовідносин необхідна наявність певної структури, яка складається з обов'язкових елементів: суб'єкт, об'єкт та зміст.

Суб'єктами можуть бути: фізичні та юридичні особи, держава України, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Усі суб'єкти цивільних правовідносин, залежно від наявності у них права або обов'язку, поділяються на управомоченого (активного) суб'єкта, тобто наділеного суб'єктивним цивільним правом, та зобов'язаного (пасивного) суб'єкта, тобто суб'єкта, наділеного юридичним обов'язком. Наприклад, у відносинах позики позикодавець (активний суб'єкт) наділений правом надати грошові кошти у позику, а позичальник (пасивний суб'єкт) наділений обов'язком щодо позикодавця повернути зазначені кошти у строк та на інших умовах, передбаченим договором позики. Досить часто у цивільних правовідносинах суб'єкти наділені одночасно і правами, і обов'язками стосовно один одного. Так, у відносинах роздрібної купівлі-продажу продавець наділений обов'язком передати товар покупцеві і правом вимагати від нього сплати вартості товару, а покупець наділений обов'язком сплатити кошти за товар і правом вимагати передачі товару від продавця.

Для того щоб особи могли стати учасниками цивільних правовідносин, вони мають бути наділені цивільною правосуб'єктністю, тобто соціально-правовою здатністю бути учасниками цих відносин. Правосуб'єктність складається з правоздатності, тобто здатності мати цивільні права та обов'язки (ст. 25 ЦК), і дієздатності, тобто здатності суб'єкта своїми діями набувати для себе цивільні права і самостійно їх реалізовувати, а також здатності своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ст. 30 ЦК).

Об'єктом цивільних правовідносин є матеріальні і нематеріальні блага або процес їх створення (дії, послуги тощо), з приводу яких суб'єкти цивільного права вступають у цивільні правовідносини. Коло об'єктів цивільних правовідносин досить широке, тому цивільне законодавство не містить їх вичерпного переліку. Відповідно до ст. 177 ЦК ними можуть бути: речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Зміст цивільних правовідносин становлять суб'єктивне цивільне право і суб'єктивний цивільний обов'язок суб'єктів цивільних правовідносин.

Суб'єктивне цивільне право — це міра дозволеної поведінки учасника цивільних правовідносин. Тобто при здійсненні будь-якого суб'єктивного

цивільного права його носій має право обирати спосіб поведінки самостійно, здійснювати таке право вільно та на власний розсуд. Однак законодавство встановлює певні межі здійснення цивільних прав з метою охорони інтересів інших учасників цивільних правовідносин. Зокрема, такі межі можуть встановлюватись договором. Крім того, відповідно до ст. 13 ЦК при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Також забороняються дії особи, що вчиняються з наміром заподіяти шкоду іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

Суб'єктивний цивільний обов'язок — це міра належної поведінки учасника цивільних правовідносин. Такий обов'язок може бути як активним (необхідність вчинити певні дії, наприклад передати майно, сплатити кошти, виконати роботу), так і пасивним (утримуватись від вчинення активних дій, наприклад не порушувати особисті немайнові права фізичної особи або не завдавати шкоди майну особи). За загальним правилом будь-якому суб'єктивному цивільному праву однієї особи відповідає зустрічний обов'язок іншої особи (активний або пасивний), виконання якого забезпечується заходами державного примусу.

Підставами виникнення цивільних правовідносин слугують конкретні життєві обставини, з якими закон пов'язує настання певних правових наслідків, котрі називаються юридичними фактами. Залежно від наявності чи відсутності волі суб'єктів цивільних правовідносин юридичні факти поділяються на дії і події. Дії — це такі юридичні факти, які є результатом активної поведінки людини, наприклад укладення договору, складання заповіту, довіреності тощо. Дії можуть бути як правомірними (укладення правочину), так і неправомірними (заподіяння шкоди особі чи її майну, невиконання умов договору). Правомірні дії, в свою чергу, поділяються на юридичні акти (тобто дії суб'єктів, спрямовані безпосередньо на досягнення юридичних наслідків, — вчинення правочинів), та юридичні вчинки (дії, з якими закон пов'язує певні правові наслідки незалежно від волі суб'єктів, — створення твору літератури, мистецтва, знайдення скарбу тощо). Події — це явища реальної дійсності, що відбуваються незалежно від волі суб'єктів. Події бувають абсолютними, тобто ні виникнення, ні розвиток, ані припинення їх не залежать від волі людини (наприклад природні явища), та відносними, тобто відбуваються за волею людини, але вона не може вплинути на їх розвиток або припинення (наприклад заподіяння тяжких тілесних ушкоджень особі, в результаті яких вона може померти, або підпал).

Цивільні правовідносини також можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства, а також з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування, з рішення суду.

Існує кілька видів цивільних правовідносин. Так, вони поділяються на майнові та особисті немайнові, на речові і зобов'язальні. Під речовими розуміють правовідносини, пов'язані з належністю майна певній особі (відносини власності) або з користуванням цим майном іншими суб'єктами на іншому титулі (право господарського відання, оперативного управління, право безстрокового користування землею, сервітуту, іпотека тощо). Зобов'язальні — це правовідносини, пов'язані з переходом матеріальних благ від однієї особи до іншої (відносини у сфері товарообігу та інші зобов'язальні правовідносини — з приводу безпідставного збагачення, відшкодування шкоди тощо).

Цивільні правовідносини поділяються також на абсолютні та відносні. Абсолютними є відносини, в яких визначено лише одну особу — носія абсолютного цивільного права (управомочену особу), якій протистоїть невизначене коло зобов'язаних осіб, обов'язком яких є непорушення такого абсолютного права. Тобто їх обов'язок має пасивний характер — утримання від порушення абсолютного права. На відміну від абсолютних, у відносних правовідносинах визначено і управомочену, і зобов'язану (або зобов'язаних) особу, причому обов'язок зобов'язаної особи має вже не пасивний, а активний характер, що зобов'язує його носія до вчинення певних дій на користь управомоченої особи. Абсолютними цивільно-правовими відносинами є відносини у сфері здійснення особистих немайнових прав (таких, як право на ім'я, честь, гідність тощо), відносини власності, деякі відносини у сфері інтелектуальної (творчої) діяльності. Відносними є договірні відносини, відносини з приводу відшкодування заподіяної шкоди тощо.

§ 4. Суб'єкти цивільного права

Фізичні особи як суб'єкти цивільного права

Відповідно до ст. 24 ЦК України фізична особа — це людина як учасник цивільних відносин.

Відмова законодавців від застосування поняття «громадянин» обумовлена тим, що воно є дещо вужчим за поняття «фізична особа», адже під ним розуміється лише особа, яка має громадянство певної держави. Отже, під «фізичною особою» цивільне законодавство розуміє будь-яку людину, незалежно від ознаки громадянства (тобто громадянина України, іноземного громадянина, а також особу без громадянства).

Фізичним особам як суб'єктам цивільних правовідносин притаманне коло юридичних ознак. По-перше, це ім'я, за яким вона вступає у цивільні правовідносини. Воно складається з прізвища, власного імені та по-батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить. Фізична особа має право на власний розсуд змінити своє прізвище та (або) власне ім'я по досягненні нею шістнадцяти років, крім випадків, передбачених ст. 295 ЦК. В окремих видах цивільних пра-

вовідносин фізична особа може діяти під обраним нею псевдонімом або анонімно (наприклад в авторських правовідносинах).

Друга ознака це місце проживання, тобто житло, в якому фізична особа проживає постійно або тимчасово. Правом на вільний вибір місця проживання наділена фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, за винятком обмежень, встановлених законом.

Ця ознака має велике значення для спадкових відносин, зокрема для визначення місця відкриття спадщини, яким відповідно до ст. 1221 ЦК є останнє місце проживання спадкодавця. Найголовнішими ознаками фізичних осіб є правоздатність та дієздатність.

Під правоздатністю розуміється здатність особи мати цивільні права та обов'язки. Вона виникає у фізичних осіб з моменту їх народження і припиняється зі смертю. Правоздатність фізичних осіб характеризується такими ознаками: вона є рівною для всіх фізичних осіб (тобто всі особи мають рівні можливості для того, щоб мати цивільні права), вона є невідчужуваною (тобто її не можна передати іншій особі), її не можна позбавити, не допускається також обмеження особи у правоздатності, крім випадків, передбачених законом (статті 25—26 ЦК). Зміст правоздатності становлять особисті немайнові та майнові права, як передбачені актами цивільного законодавства, так і ті, що не передбачені останніми, але не суперечать закону та моральним засадам суспільства.

Під дієздатністю розуміється здатність особи своїми діями набувати для себе цивільні права і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ст. 30 ЦК). На відміну від правоздатності, дієздатність залежить від віку та стану психічного здоров'я особи. Тому дієздатність обумовлена можливістю фізичної особи самостійно використовувати і здійснювати свої права, які входять до змісту правоздатності.

Дієздатність характеризується такими ознаками: 1) вона виникає у повному обсязі з 18 років (або раніше — у випадках передбачених законом); 2) вона є невідчужуваною (тобто кожна особа має персональну дієздатність, яку не можна передати іншій особі); 3) особу можна обмежити та позбавити дієздатності лише у випадках та в порядку, передбачених законом.

Залежно від віку та стану здоров'я виокремлюють такі види дієздатності: повна, неповна, часткова, обмежена та недієздатність.

Повною цивільною дієздатністю наділяються фізичні особи по досягненні ними 18 років. З цього віку особа може самостійно здійснювати всі цивільні права, виконувати покладені на неї цивільні обов'язки, а також нести цивільну відповідальність у разі їх невиконання.

Цивільне законодавство передбачає також випадки, за яких особа може набути повну цивільну дієздатність до 18 років. Так, у разі реєстрації

шлюбу до досягнення особою 18 років у неї виникає повна цивільна дієздатність з моменту його реєстрації. Причому в разі розірвання шлюбу (також до досягнення 18 років) у особи зберігається набута нею повна дієздатність. Так само повна дієздатність зберігається і в разі визнання шлюбу недійсним, проте за умови, що підстави для його недійсності не пов'язані з протиправною поведінкою неповнолітньої особи.

Крім того, повна цивільна дієздатність може бути надана неповнолітній особі, яка досягла шістнадцяти років і: 1) працює за трудовим договором; 2) бажає займатися підприємницькою діяльністю; 3) записана матір'ю або батьком дитини в порядку, передбаченому ст. 35 ЦК.

Неповною цивільною дієздатністю наділені неповнолітні особи (віком від 14 до 18 років). Вони вправі самостійно: вчиняти дрібні побутові правочини; розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; бути учасниками (засновниками) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунка) та розпоряджатися вкладами, внесеними ними на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок). Усі інші правочини вчиняються неповнолітньою особою за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

Поняття «дрібний побутовий правочин» ст. 31 ЦК визначає як правочин, що задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість, наприклад придбання канцелярської продукції чи інших речей, необхідних для навчання, тощо. На жаль, у законодавстві не зазначається межа «невисокої вартості» предмета, що ускладнює визначення того чи іншого правочину як дрібного побутового.

Частковою дієздатністю наділені особи віком до 14 років (малолітні особи). Відповідно до ст. 31 ЦК вони вправі самостійно лише вчиняти дрібні побутові правочини і здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної (творчої) діяльності. Усі інші правочини від їх імені та в їх інтересах вчиняють їх батьки (усиновлювачі) або опікуни. Наприклад, малолітній має право на визнання його автором твору літератури, мистецтва, але будь-які майнові права (укладення договору з видавництвом на опублікування твору, отримання гонорару тощо) від його імені будуть здійснювати батьки.

На відміну від неповнолітніх, малолітні особи є неделіктоздатними, а тому не несуть цивільної відповідальності за заподіяну ними шкоду іншим особам або їх майну.

Шкода, завдана малолітньою особою, відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання

та нагляду за малолітньою особою. Якщо ж шкода була заподіяна малолітньою особою під час її перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини (ст. 1178 ЦК).

На відміну від зазначених видів дієздатності, обмежена дієздатність пов'язується не з віком особи, а зі станом її здоров'я. Так, відповідно до ст. 36 ЦК особа може бути обмежена у цивільній дієздатності в судовому порядку за наявності таких підстав:

1) якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. У такому випадку обов'язково має бути призначена судово-психіатрична експертиза, яка має встановити ці факти;

2) якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Порядок обмеження цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України (далі — ЦПК). Моментом, з якого фізична особа вважається обмеженою у цивільній дієздатності, є момент набрання законної сили відповідним рішенням суду.

Наслідками обмеження особи у дієздатності є: обмеження самостійного вчинення правочинів лише дрібними побутовими правочинами; призначення піклувальника, який надає згоду на вчинення всіх інших правочинів, одержує заробіток, пенсії, стипендії, інші доходи обмежено дієздатного та розпоряджається ними. Однак, попри обмежену дієздатність, фізична особа залишається деліктоздатною, а тому несе самостійну відповідальність за заподіяння нею шкоди або невиконання укладеного нею договору.

Особа, визнана недієздатною, не вправі вчиняти ніяких правочинів. Усі правочини від її імені та в її інтересах вчиняє опікун. Крім того, така особа вважається неделіктоздатною. Відтак за шкоду, заподіяну такою особою, несе відповідальність опікун або заклад, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, якщо він не доведе, що шкода була завдана не з його вини.

Цивільне законодавство передбачає можливість відновлення цивільної дієздатності осіб як обмежених у дієздатності, так і визнаних недієздатними у разі їх видужання або покращення стану здоров'я. Відновлення дієздатності здійснюється у судовому порядку з обов'язковим призначення судово-психіатричної експертизи.

Цивільна правосуб'єктність іноземних громадян та осіб без громадянства

Відповідно до ст. 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, які і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами та міжнародними договорами України. Особливості їх правосуб'єктності визначаються Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р.

Відповідно до ст. 3 цього Закону іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Разом з тим, законодавство України передбачає можливість обмеження правосуб'єктності зазначених осіб. Так, якщо іноземною державою встановлено обмеження щодо реалізації прав і свобод громадянами України, Кабінет Міністрів України може прийняти рішення про встановлення відповідного порядку реалізації прав і свобод громадянами цієї держави на території України. Такий захід називається «реторсія». Рішення про її запровадження набирає чинності з моменту опублікування і може бути скасоване, якщо відпадуть підстави, за якими воно було прийняте.

Обсяг правосуб'єктності іноземців та осіб без громадянства не є тотожний правосуб'єктності громадян України. Наприклад, на відміну від громадян України, які можуть вільно пересуватися територією України, іноземні громадяни можуть пересуватися і обирати місце проживання в Україні лише в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Допускається встановлення обмежень у пересуванні та виборі місця проживання для іноземців та осіб без громадянства, коли це необхідно для забезпечення безпеки України, охорони громадського порядку, охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів її громадян та інших осіб, які проживають в Україні. Окремими законами можуть також встановлюватись певні обмеження щодо здатності набувати певні види майнових прав. Наприклад, Земельний кодекс встановлює заборону для іноземних фізичних осіб та осіб без громадянства набувати у власність землі сільськогосподарського призначення.

Юридичні особи як суб'єкти цивільних правовідносин

Фізичні особи не є єдиними учасниками цивільних правовідносин. Для більш ефективного здійснення підприємницької або іншого виду діяльності вони можуть створювати певну організацію, яка виступатиме у цивільному обігу як окремий суб'єкт цивільних правовідносин.

Юридична особа — це організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку (ст. 80 ЦК). Юридичній особі притаманні такі

ознаки: 1) організаційна єдність, тобто юридична особа, за загальним правилом, це об'єднання осіб, яке становить собою єдине ціле і характеризується певною внутрішньою структурою; 2) майнова відокремленість (юридична особа наділена майном, що належить їй на праві власності або іншому речовому праві і відокремлене від майна її учасників та інших суб'єктів цивільних правовідносин); 3) участь у цивільному обігу під власним найменуванням; 4) здатність нести самостійну майнову відповідальність (за загальним правилом, юридична особа несе самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями, а її учасники не несуть відповідальності за останніми); 5) здатність бути позивачем і відповідачем у суді; 6) визнання державою факту створення юридичної особи шляхом її державної реєстрації.

Найменування юридичної особи складається із зазначення її організаційно-правової форми та назви. Причому юридична особа не може використовувати найменування іншої юридичної особи. Юридична особа наділена цивільними право- і дієздатністю, які виникають з моменту її створення (ним вважається дата її державної реєстрації). Відповідно до ст. 91 ЦК юридична особа може мати такі самі цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, що за своєю природою належать лише людині (наприклад право на життя, здоров'я тощо).

Юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна.

Юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів, а також може створюватися та діяти на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб публічного права визначаються Конституцією України, Господарським кодексом України (далі — ГК) та іншими нормативно-правовими актами.

Основні цілі і засади діяльності юридичної особи визначаються в установчих (засновницьких) документах юридичної особи, які є юридичною підставою її діяльності.

Для юридичних осіб приватного права такими документами можуть бути засновницький договір і статут, які складаються у письмовій формі та підписуються всіма засновниками. Якщо юридична особа створюється однією особою, то установчим документом для новостворюваної юридичної особи буде статут, затверджений її засновником.

У статуті товариства зазначаються найменування юридичної особи, органи управління товариством, їх компетенція, порядок прийняття ними

рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього. Засновницький договір має містити: зобов'язання учасників створити товариство, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умови передання товариству майна учасників. Додаткові вимоги до змісту установчих документів можуть бути встановлені ЦК або іншим законом (наприклад щодо окремих видів юридичних осіб — банків, страхових організацій, об'єднань громадян тощо).

Як уже зазначалося, для того щоб юридична особа вважалася створеною і розпочала свою діяльність, вона має бути легалізована державою, тобто пройти державну реєстрацію відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 р. Документом, що засвідчує реєстрацію юридичної особи, є свідоцтво про державну реєстрацію.

Цивільне законодавство передбачає певні організаційно-правові форми юридичних осіб. Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Воно може бути створене однією особою, якщо інше не встановлено законом.

Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Підприємницькі — це товариства, які здійснюють діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками. Вони можуть бути створені лише як господарські товариства або виробничі кооперативи. Непідприємницькими є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Це споживчі кооперативи, об'єднання громадян, творчі спілки тощо. Закон наділяє їх правом, поряд зі своєю основною діяльністю, здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

Іншою організаційно-правовою формою юридичних осіб є установа. Це організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. ЦК не встановлює переліку юридичних осіб, що визнаються установами. До введення в дію нового ЦК установами вважалися виключно організації державної та комунальної форми власності, які були непідприємницькими організаціями.

Найбільш поширеними видами юридичних осіб, які належать до підприємницьких товариств, є господарські товариства. Правові основи їх діяльності визначаються ЦК, ГК і законами України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства». Відповідно до цих нормативних актів господарським товариством є юридична особа, статутний (складений)

капітал якої поділений на частки між учасниками, яка створена на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку.

До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Акціонерне товариство — господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. Акціонерне товариство самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями всім своїм майном. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості акцій, що їм належать.

Установчим документом акціонерного товариства є його статут. Вищим органом акціонерного товариства є загальні збори акціонерів, у яких мають право брати участь усі його акціонери незалежно від кількості і виду акцій, що їм належать.

Виконавчим органом акціонерного товариства, який здійснює керівництво його поточною діяльністю, є правління або інший орган, визначений статутом. Він може бути колегіальним (правління, дирекція) чи одноособовим (директор, генеральний директор). Виконавчий орган вирішує всі питання діяльності акціонерного товариства, крім тих, що віднесені до компетенції загальних зборів і наглядової ради товариства.

Найпоширенішою формою господарських товариств є товариство з обмеженою відповідальністю — засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлюється статутом. Товариством з обмеженою відповідальністю воно називається тому, що його учасники не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості своїх вкладів. Тобто відповідальність учасників обмежується лише вартістю вкладів, внесених ними до статутного фонду товариства. Установчим документом товариства з обмеженою відповідальністю є статут. Вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю є загальні збори його учасників. Виконавчий орган (який може бути колегіальним, наприклад дирекція, або одноособовим, наприклад директор), здійснює поточне керівництво його діяльністю і є підзвітним загальним зборам його учасників. Причому виконавчий орган товариства може бути обраний також і не зі складу учасників товариства.

Товариством з додатковою відповідальністю є товариство, засноване однією або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначений статутом, і учасники якого солідарно несуть додаткову відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі,

що встановлюється статутом товариства і для всіх учасників є однаково кратним вартості внесеного кожним учасником вкладу. Тобто, на відміну від відповідальності учасників товариства з обмеженою відповідальністю, відповідальність учасників такого товариства не обмежується їхніми вкладами до статутного фонду, а отже, може бути звернена і на інші кошти або майно, що належать учасникам. Вимоги до установчих документів та органів управління тотожні вимогам, що ставляться до товариства з обмеженою відповідальністю.

Повним є товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями всім майном, що їм належить. Повне товариство створюється і діє на підставі засновницького договору, який підписується всіма його учасниками. Управління діяльністю повного товариства здійснюється за спільною згодою всіх учасників.

Командитним є товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів і не беруть участі в діяльності товариства. Командитне товариство створюється і діє на підставі засновницького договору. Управління діяльністю командитного товариства здійснюється повними учасниками у такому самому порядку, який передбачено для повного товариства.

Держава як суб'єкт цивільних правовідносин

Держава поряд з фізичними та юридичними особами визнана суб'єктом цивільного права. Таким чином, вона може нарівні з іншим суб'єктами бути учасником цивільних правовідносин. Однак, на відміну від інших суб'єктів права, її участь у цивільних правовідносинах ускладнена тим, що держава наділена владними повноваженнями, здійснює публічні функції і виступає в цивільних правовідносинах як єдиний суб'єкт, який складається з системи структур та інститутів, покликаних виконувати передбачені Конституцією функції.

Держава бере участь у цивільних правовідносинах через уповноважені нею органи в межах їх компетенції (ст. 170 ЦК).

Крім того, від імені держави та Автономної Республіки Крим можуть виступати за спеціальними дорученнями фізичні та юридичні особи, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим у випадках і в порядку, встановлених законом чи іншими нормативно-правовими актами.

Державі належать: майно, що забезпечує діяльність Президента, ВРУ та інших органів державної влади, органів держбезпеки; кошти державного бюджету; Національний банк та утворювані ним кредитні ресурси; оборонні об'єкти та інше майно, що становить матеріальну основу суверенітету України. Держава також може бути учасником договірних правовідносин (наприклад, надавати державне майно в оренду, придбавати майно у власність) і позадоговірних відносин (наприклад у разі відшкодування нею шкоди, завданої прийняттям закону про припинення прав власності, незаконних дій, рішень органів державної влади або їх посадових осіб, відшкодування ядерної шкоди тощо).

Держава може брати участь і в немайнових відносинах, зокрема у сфері інтелектуальної власності (наприклад, може набути авторські права за договором на створення об'єкта авторського права, що фінансується за кошти державного бюджету). В інших особистих немайнових відносинах держава виступає зобов'язаним суб'єктом (наприклад, здійснюючи функції із захисту особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб або не порушуючи прав інших суб'єктів в абсолютних цивільних правовідносинах).

Правові засади здійснення підприємницької діяльності суб'єктами цивільного права

Одним із принципів цивільного права є принцип свободи підприємницької діяльності, здійснюваної фізичними та юридичними особами. Відповідно до ст. 42 ГК підприємництво — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, не заборонену законом.

Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами. Так, Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» визначає види підприємницької діяльності, які підлягають ліцензуванню.

Правом на здійснення підприємницької діяльності наділені громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. Умовами для здійснення фізичною особою підприємницької діяльності є наявність повної цивільної дієздатності та державна реєстрація такої особи як суб'єкта підприємництва.

Підприємництво здійснюється на основі: вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін

на продукцію та послуги відповідно до закону; вільного найму підприємцем працівників; комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд (ст. 44 ГК).

Підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця. Так, ГК передбачає можливість провадження підприємницької діяльності державним комерційним підприємством, комунальним комерційним підприємством, господарськими товариствами, виробничими кооперативами, приватними підприємствами, а також фізичними особами—підприємцями (без створення юридичної особи).

§ 5. Об'єкти цивільного права

Об'єкти цивільного права — це різні матеріальні і нематеріальні блага або процес їх створення, з приводу яких суб'єкти вступають у цивільні правовідносини.

Цивільні правовідносини можуть виникати як з приводу об'єктів, що вже існують, так і з приводу тих, яких у момент виникнення правовідносин ще не існує. Але в обох випадках правовідносини виникають з приводу конкретного об'єкта, який буде задовольняти потреби учасників правовідносин. Зокрема, якщо сторони укладають договір, за яким одній стороні доручається виготовити річ, то об'єктом таких правовідносин буде і сама діяльність сторони щодо створення такого об'єкта, і сам об'єкт.

Стаття 177 ЦК містить перелік об'єктів цивільних прав, якими можуть бути речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Залежно від потреб, які ці об'єкти задовольняють, та від їх природи всі об'єкти цивільних прав можна поділити на матеріальні і нематеріальні блага. Матеріальними благами є предмети, створені природою в їх природному стані, і предмети, створені людиною. До них належать речі, майно, майнові права, дії, послуги тощо. Нематеріальними благами є результати творчої діяльності (твори літератури, мистецтва тощо), а також особисті немайнові блага (життя, здоров'я, честь, гідність, ділова репутація).

Цивільне законодавство також передбачає поділ всіх об'єктів за критерієм їх оборотоздатності (тобто здатності до їх обігу в суспільстві), об'єктів обмежені в обігу, та об'єкти вилучені з обігу. Об'єктами, що вільно обертуються, є об'єкти, які можуть вільно придбаватися суб'єктом і вільно відчужуватися ним іншому суб'єкту (продукти харчування, меблі, одяг тощо).

Обмежено оборотоздатними є об'єкти, які можуть належати лише певним учасникам обороту або перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом. Вилученими з обігу (обороту) є об'єкти, перебування яких у цивільному обороті не допускається, оскільки вони належать до виключної власності держави. Об'єктами, обмеженими в обороті, є вогнепальна гладкоствольна мисливська зброя, газові пістолети, револьвери і патрони до них, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії, та інші види зброї, дозвіл на придбання яких надається органами внутрішніх справ; об'єкти, що перебувають на державному обліку як пам'ятки історії та культури, а також радіоактивні речовини. До об'єктів, вилучених із цивільного обороту, належать: зброя (крім її видів, обмежених в обігу); бойова і спеціальна військова техніка; ракетно-космічні комплекси; вибухові речовини й засоби вибуху; бойові отруйні речовини; наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря) тощо.

Найбільш поширеними видами матеріальних благ як **об'єктів цивільних прав є речі**, тобто предмети матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Цивільне законодавство не містить вичерпного переліку речей, тим самим залишаючи можливість виникнення нових видів речей, безпосередньо не передбачених законом.

ЦК містить класифікацію речей за різними юридичними критеріями, зокрема рухомі і нерухомі. Рухомими є речі, які можна вільно переміщувати у просторі без їх пошкодження або знецінення. Зазвичай вони перебувають у вільному обігу і можуть відчужуватись суб'єктами, яким вони належать, на власний розсуд. Нерухомими речами є об'єкти, що не можуть бути переміщені у просторі взагалі або у разі переміщення можуть істотно знецінитися. Отже, такі речі є непереміщуваними і постійно знаходяться на одному місці, йдеться про земельні ділянки, жилі та інші будівлі і споруди, а також усі інші об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Зазначена група об'єктів належать до нерухомості у зв'язку з такою їх ознакою, як пов'язаність із землею (отже, тимчасові будівлі, не пов'язані із землею фундаментом, не є нерухомістю).

До того ж законодавство встановлює перелік об'єктів, які в силу особливого значення для держави або особливих властивостей віднесені до нерухомих речей. Це повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації (ст. 181 ЦК). Незважаючи на різноманітність нерухомих речей законодавець встановив одне спільне правило для таких об'єктів — необхідність здійснення державної реєстрації прав на них. Право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації, яка здійснюється

відповідними державними органами в порядку, визначеному, зокрема, Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 1 липня 2004 р.

Наступною класифікацією речей є їх поділ на індивідуально визначені речі і родові речі. Індивідуально визначеними є речі, які або єдині у своєму роді (наприклад твори мистецтва, пам'ятки історії та культури), або відрізняються від усіх інших речей таких самих роду і якості за певними ознаками, тобто певним чином індивідуалізовані (речі, виготовлені на замовлення, підписана книга, щоденник тощо). Вони є незамінними, тому в разі їх знищення власнику відшкодовується їх вартість. Предметом окремих видів договорів (наприклад договорів найму, лізингу) може бути лише індивідуально визначена річ. Родовою річчю є річ, яка має ознаки, властиві всім речам такого самого роду, і вимірюється числом, вагою тощо (наприклад продукти харчування, канцелярські вироби тощо). На відміну від індивідуально визначених речей, родові речі є замінними і у разі їх знищення їх власнику може бути повернута така сама річ (таких самих роду і якості). Крім того, лише родові речі можуть виступати предметом такого договору, як договір позики.

Речі також бувають подільні і неподільні. Подільною є річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення, наприклад, продукти харчування, сировина, паливо тощо. Неподільною є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення, наприклад ручка, диван, автомобіль.

Речі поділяються на споживні та неспоживні. Споживною є річ, яка внаслідок одноразового її використання знищується або припиняє існувати у первісному вигляді (наприклад продукти харчування, паливо, напівфабрикати). Неспоживною є річ, яка призначена для неодноразового використання і при цьому зберігає свій первісний вигляд протягом тривалого часу (наприклад одяг, побутова техніка, обладнання тощо).

Також речі бувають головними і приналежностями до головних речей. Наприклад, скрипка (головна річ) і футляр (приналежність). За загальним правилом, приналежність слідує за головною річчю, тобто у разі продажу чи дарування, вважається що передається і головна річ, і приналежність, якщо сторони в договорі не передбачили інше.

Речі також бувають складними і складовими частинами речі. Складна річ — це річ, яка складається з кількох речей, які утворюють єдине ціле, що дає можливість використовувати її за призначенням. Наприклад бібліотека, колекції марок, творів тощо. Складовими частинами речі є все те, що не може бути відокремлене від речі без її пошкодження або істотного знецінення. Ними є деталі холодильника, телевізора тощо.

Стаття 189 ЦК містить визначення таких речей, як продукція, плоди та доходи. Ними є все те, що виробляється, добувається, одержується з речі або приноситься річчю. За загальним правилом, продукція, плоди та до-

ходи належать власникові речі, якщо інше не встановлено договором або законом.

Особливим видом об'єктів цивільних правовідносин є майно. Під майном розуміються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Найчастіше термін «майно» вживається у нормах ЦК, що регулюють право власності, спадкове право.

Крім речей та майна, об'єктами цивільних правовідносин можуть бути також дії та послуги. Причому об'єктами цивільних правовідносин є лише правомірні дії.

Дії можуть бути спрямовані на створення нової речі або поліпшення чи відновлення вже існуючої речі (такі дії є, наприклад, предметом договору підряду). У цьому випадку ЦК визнає об'єктом не саму діяльність виконання роботи, а кінцевий результат такої діяльності. Відтак для визнання об'єктом цивільних правовідносин дій, необхідною умовою є наявність їх матеріалізованого результату. Саме ця умова відрізняє дії від такого об'єкта цивільних прав, як послуги. Послуги — це дії суб'єктів цивільних правовідносин, внаслідок яких задовольняються потреби інших учасників цих відносин і які, як правило, не мають матеріалізованого результату. Це можуть бути фактичні послуги, які полягають у вчиненні зобов'язаним суб'єктом конкретних дій, передбачених договором, наприклад, перевезенні вантажу або особи до місця призначення, зберіганні майна у схоронності за договором зберігання. Це можуть бути юридичні послуги, які полягають у наданні консультацій, підготовці документів, представництві інтересів особи (наприклад за договорами доручення, комісії тощо). До договорів про надання послуг також належать договори страхування, позики, кредитні договори, договори щодо управління майном тощо.

Особисті немайнові блага як об'єкти цивільних правовідносин. Як уже зазначалося, крім майнових відносин, до предмета цивільного права включаються особисті немайнові відносини, об'єктом яких виступають, зокрема, особисті немайнові блага. Особисті немайнові відносини виникають на підставі реалізації особистих немайнових прав з метою задоволення особистих потреб, змістом яких є особисті немайнові блага. Особистим немайновим правам притаманні ознаки, передбачені, зокрема, ст. 269 ЦК: 1) відсутність економічного змісту; 2) невіддільність від їх носія; 3) невідчужуваність — їх неможливо позбавити та обмежити; 4) їх абсолютність; 5) рівність особистих немайнових прав для всіх фізичних осіб, незалежно від раси, статі, віку тощо; 6) невизначеність та необмеженість строку їх дії; 7) спеціальні цивільно-правові способи захисту цих прав у разі їх порушення.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що особисті немайнові права — це основні права людини, що реалізуються у сфері приватного життя особи і змістом яких є можливість особи вільно, на власний розсуд визначати поведінку у сфері свого приватного життя. Об'єктами особистих

немайнових прав є такі блага, як життя, здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, особиста свобода і недоторканність, таємниця кореспонденції і телефонних розмов, недоторканність житла тощо. На відміну від майнових прав, особисті немайнові права реалізуються особою самостійно. Проте в окремих випадках вони можуть реалізовуватися батьками, усиновлювачами, опікунами або піклувальниками в інтересах малолітніх, неповнолітніх, недієздатних або обмежено дієздатних осіб, — якщо вони за віком або за станом здоров'я не можуть робити це самостійно.

У Книзі другій ЦК міститься класифікація особистих немайнових прав, відповідно до якої вони поділяються на: особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя і охорону здоров'я, право на свободу і особисту недоторканність, право на сім'ю, опіку або піклування, на безпечне для життя і здоров'я довкілля) та особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи (право на ім'я, на повагу до гідності та честі, недоторканність ділової репутації, на особисте життя і його таємницю, на інформацію тощо). Крім того, у юридичній літературі особисті немайнові права поділяються на природжені, тобто такі, що виникають з народження, та придбані, тобто такі, що виникають на підставі закону або в процесі діяльності людини. До природжених прав належать право на життя, здоров'я, особисту недоторканність і свободу тощо. Придбаними є права на ім'я, на ділову репутацію, на професійні таємниці (банківську, адвокатську, нотаріальну тощо).

Об'єктами цивільних прав також є **результати інтелектуальної (творчої) діяльності**. Вони також є видом особистих немайнових благ, проте, на відміну від таких благ, як життя, здоров'я, честь, гідність, вони пов'язані з майновими правами. Цей зв'язок дістає вияв у здатності втілення результатів інтелектуальної (творчої) діяльності у певній об'єктивованій формі, придатній для сприйняття іншими особами і в можливості отримання плати за її результати. Останніми може бути твір, викладений у письмовій формі або виконаний перед іншими особами, виконання, втілене в аудіо- або відеопродукції, тощо. Особливість цих нематеріальних благ також виявляється в тому, що їх виникнення пов'язується з творчою діяльністю, результатом якої є щось нове, неповторне. Така творчість може бути духовною, спрямованою на збагачення внутрішнього світу людини, або науково-технічною (пошук нових технологічних і технічних засобів вирішення завдань у сфері господарювання). Результатом духовної творчості є твори літератури, мистецтва, а результатом науково-технічної творчості — наукові відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції, торговельні марки тощо.

У юридичній літературі результати інтелектуальної творчої діяльності охоплюються поняттям «інтелектуальна власність».

Відповідно до ст. 420 ЦК об'єктами права інтелектуальної власності, є: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних

(бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці.

Зміст права інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права та майнові права інтелектуальної власності.

До особливостей об'єктів права інтелектуальної власності можна віднести такі: 1) об'єктом є ідеї, образи, символи, технічні рішення, які матеріалізовані певним чином; 2) на відміну від інших особистих немайнових прав на інші об'єкти, законодавство обмежує строки їх правової охорони; 3) можливість їх тиражування; 4) особливі способи захисту в разі їх порушення (наприклад вилучення з цивільного обороту матеріалів і знарядь, які використовувались для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності). Крім того, результати інтелектуальної діяльності, як і особисті немайнові права, мають абсолютний характер, є непорушними, охороняються і національним, і міжнародним правом.

Залежно від видів творчості та об'єктів право інтелектуальної власності складається з таких правових інститутів: авторське право і суміжні права та патентне право. Об'єктами авторського права відповідно до ст. 433 ЦК є: літературні та художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності, тощо. Об'єктами суміжних прав є: виконання; фонограми; відеограми; програми (передачі) організацій мовлення (ст. 449 ЦК). Об'єктами патентного права є такі результати технічної творчості, як винахід, корисна модель, промисловий зразок, раціоналізаторська пропозиція тощо (гл. 39 ЦК). Основна відмінність об'єктів патентного права від об'єктів авторського права полягає у тому, що останні є результатами духовної творчості і не потребують спеціальної кваліфікації і засвідчення компетентним державним органом. Для визнання права на результати технічної творчості необхідно засвідчити таке право патентом. Особливе місце серед результатів інтелектуальної творчої діяльності посідають такі об'єкти, як комерційне найменування, торговельна марка, географічне зазначення походження товарів (глави 43—45 ЦК).

§ 6. Правочини як підстави виникнення цивільних правовідносин

Правочини є найпоширенішими підставами виникнення цивільних правовідносин. У Цивільному кодексі УРСР 1963 р. замість терміна «правочин» використовувався термін «угода». Правочин є юридичним фактом, а саме юридичним актом, який засвідчує вольову спрямованість суб'єкта

на виникнення цивільних правовідносин, а також на настання передбачених цим правочином юридичних наслідків.

Під правочином ЦК визначає дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202).

Правочин характеризується такими ознаками: 1) волюва — вчиняється лише за волею суб'єкта; 2) спрямованість на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків; 3) суб'єктність — вчиняється лише суб'єктами цивільного права; 4) правомірність.

Класифікацій правочинів. Залежно від кількості сторін, волевиявлення яких необхідне для виникнення правочинів, вони поділяються на односторонні, дво- та багатосторонні. Односторонніми є правочини, для вчинення яких необхідне волевиявлення лише однієї особи: заповіт, довіреність, заява про прийняття спадщини або відмову від неї тощо. Двосторонніми є правочини, для вчинення яких необхідно взаємоузгоджене волевиявлення двох осіб, а для багатосторонніх правочинів необхідне волевиявлення більш як двох осіб (наприклад договір про спільну діяльність). Дво- та багатосторонні правочини називаються договорами (договір купівлі-продажу, договір дарування, договір позики, договір перевезення тощо).

За співвідношенням прав та обов'язків правочини поділяються на відплатні і безвідплатні. Відплатними є правочини, в яких діям однієї сторони протистоїть зустрічний обов'язок другої сторони вчинити певні дії (наприклад, договір купівлі-продажу, міни, підряду тощо). Відплатними можуть бути лише договори. Безвідплатними є правочини, в яких обов'язок вчинити певні дії покладено лише на одну сторону (наприклад договір дарування, договір позички, заповіт, довіреність тощо). У ЦК також передбачено правочини, які можуть бути як відплатними, так і безвідплатними, наприклад, договір позики, доручення, зберігання.

За способом укладення правочини поділяються на консенсуальні і реальні. Консенсуальні правочини — це правочини, які вважаються укладеними з моменту досягнення їх сторонами згоди у відповідній формі з усіх істотних умов такого правочину (ст. 638 ЦК). До них належать договори купівлі-продажу, найму, підряду тощо. На відміну від консенсуальних правочинів, для вчинення реальних правочинів недостатньо досягти згоди у відповідній формі, а необхідно також вчинити певні дії, наприклад передати річ або сплатити гроші. До реальних правочинів належать договори страхування, позики, банківського вкладу, дарування. Відповідно до ст. 1046 ЦК договір позики вважається укладеним з моменту передавання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками. Тобто саме з моменту передавання грошей у сторін виникають права та обов'язки стосовно одна одної, у позичальника — обов'язок повернути гроші у строк і на умовах, передбачених договором, а у позикодавця — право вимагати повернення грошей позичальником. ЦК також передбачає, що деякі договори

можуть бути як консенсуальними, так і реальними, наприклад договори зберігання, перевезення.

Умови дійсності правочинів. Відповідно до ст. 203 ЦК такими умовами є: умови про зміст, про сторони, відповідність внутрішньої волі і зовнішнього волевиявлення, а також умови про форму правочину та про спрямованість на реальне настання передбачених правочином правових наслідків.

Умова про зміст правочину означає, що зміст правочину не може суперечити ЦК, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. Крім того, ЦК встановлює додаткові вимоги до змісту правочинів, які вчиняються в інтересах дітей. Так, правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Умова про сторони означає, що особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності для вчинення такого правочину.

Умова про відповідність внутрішньої волі і зовнішнього волевиявлення означає, що волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Наприклад, трапляються випадки, коли сторона правочину укладає правочин всупереч своїй волі у зв'язку із застошуванням до неї насильства іншою стороною або формулює свою волю невірно внаслідок обману або помилки.

Умова про форму означає, що правочин має вчинятися у формі, встановленій для нього законом. Правочин може вчинятися усно або в письмовій (електронній) формі. Сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом. В усній формі можуть вчинятися: 1) правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність; 2) правочини фізичних осіб між собою на суму, що не перевищує у двадцять разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Зазвичай в усній формі укладаються договори купівлі-продажу в роздрібній торгівлі (придбання продуктів харчування, одягу тощо), договори позики між фізичними особами на суму, що не перевищує більш як у 10 разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян (ст. 1047 ЦК), договір дарування предметів особистого користування та побутового призначення (ст. 719 ЦК).

Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Причому необхідним елементом письмової форми правочину є підпис його сторони (сторін). Якщо правочин вчиняється юридичною особою, то він підписується особами, уповноваженими на це її установчими документами, довіреністю, законом або іншими актами цивільного законодавства. Стаття 207 ЦК

відносить до письмової форми правочину вчинення його за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку.

У письмовій формі відповідно до ст. 208 ЦК мають вчинятися правочини: між юридичними особами; між фізичною та юридичною особою та фізичних осіб між собою на суму, що у двадцять і більше разів перевищує розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім правочинів, які повністю виконуються в момент їх вчинення; та інші, щодо яких законом встановлена письмова форма (наприклад довіреність, договір найму транспортних засобів між юридичними особами, договір страхування, договір дарування речей, які мають особливу цінність, тощо).

В певних випадках необхідним є нотаріальне посвідчення правочинів, що здійснюється нотаріусом або іншою посадовою особою, яка відповідно до закону має право на вчинення нотаріальної дії (Закон України «Про нотаріат»), шляхом вчинення на документі, в якому викладено текст правочину, посвідчувального напису. Нотаріальне посвідчення правочину здійснюється за волею сторін або на підставі припису закону. Вимоги обов'язкового нотаріального посвідчення встановлені: для заповіту (ст. 1247 ЦК), договору застави нерухомого майна (ст. 577 ЦК), договору найму будівлі або споруди строком більш як на 3 роки (ст. 793 ЦК), договору купівлі-продажу земельної ділянки, жилого будинку або квартири (ст. 657 ЦК) тощо.

Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним. Це означає, що якщо сторона або сторони укладають правочин без наміру створити правові наслідки, тобто лише для вигляду, він є недійсним (фіктивним).

Наслідком недотримання сторонами при вчиненні правочину зазначених умов є його недійсність. Такий правочин не створює ніяких правових наслідків для сторін, а тягне повернення сторонами всього отриманого за таким правочином (реституція), а також відшкодування збитків або моральної шкоди у випадках, передбачених законом (ст. 216 ЦК).

Недійсні правочини поділяються на нікчемні та оспорювані. Нікчемними є правочини, недійсність яких прямо передбачена законом і які не потребують визнання їх недійсними в судовому порядку, — вони є такими з моменту їх вчинення. До нікчемних правочинів відносять правочини, вчинені малолітніми або недієздатними особами поза межами їх дієздатності (статті 221, 226 ЦК), правочини, вчинені без дозволу органів опіки та піклування (ст. 224 ЦК), правочини, вчинені з недотриманням вимоги закону про обов'язкове нотаріальне посвідчення (статті 219, 220 ЦК), правочини, що порушують публічний порядок (ст. 228 ЦК). Оспорюваними є правочини, недійсність яких має бути доведена в судовому порядку. До них відносять: правочини, вчинені неповнолітніми та обмежено дієздатними особами поза межами їх дієздатності (статті 222, 223 ЦК), правочини, вчинені особою під впливом помилки, обману, насильства (статті 229—233 ЦК) тощо.

§ 7. Захист цивільних прав

Стаття 15 ЦК закріплює право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування. Положення цієї статті базуються на нормах Конституції України, які закріплюють обов'язок держави забезпечувати: захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (ст. 13), споживачів (ст. 42), захист прав і свобод людини і громадянина судом, Уповноваженням Верховної Ради України з прав людини, відповідними міжнародними судовими установами чи міжнародними організаціями (ст. 55).

У ст. 15 безпосередньо не визначаються органи, які здійснюють захист цивільних прав. Останні можуть захищатися за допомогою юрисдикційних та позаяюрисдикційних форм. Захист цивільних прав та інтересів здійснюють: суд, Президент України, органи державної влади, органи влади АРК або органи місцевого самоврядування, нотаріус. Цей перелік не є вичерпним. Крім органів, зазначених у ст. 55 Конституції України, відповідно до окремих актів законодавства України здійснюють захист цивільних прав та інтересів або сприяють їх захисту органи прокуратури, органи внутрішніх справ (органи міліції), громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

Частина 1 ст. 15 закріплює за кожною особою право на захист свого цивільного права. Підставою для захисту є порушення, невизнання або оспорування цивільного права. Зміст цих підстав захисту в коментованій статті не розкривається, але він простежується у відповідних нормах статей, що регулюють ту чи іншу категорію абсолютних чи відносних правовідносин.

Порушення цивільних прав дістає вияв, зокрема, у: недодержанні сторонами при вчиненні правочину вимог закону (ст. 215 ЦК); поширенні недостовірної інформації про особу (ст. 277 ЦК); розкритті відомостей про стан здоров'я особи (ст. 286 ЦК); підданні фізичної особи катуванню, нелюдському поводженню тощо (ст. 289 ЦК); неповазі до гідності та честі фізичної особи (ст. 297 ЦК); протиправному позбавленні права власності чи його обмеженні (ст. 321 ЦК); безпідставному заволодінні особою майном іншої особи-власника (ст. 387 ЦК); вчиненні перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження своїм майном (ст. 391 ЦК); неправомірному використанні твору без згоди автора (ст. 443 ЦК); невиконанні чи неналежному виконанні умов зобов'язання (ст. 610 ЦК); безпідставній односторонній відмові від договору (ст. 651 ЦК); продажу товару неналежної якості (ст. 678 ЦК); втраті (нестачі) або пошкодженні речі (ст. 951 ЦК); заподіянні фізичній чи юридичній особі майнової чи немайнової (моральної) шкоди (статті 1166—1167 ЦК).

Невизнання цивільного права полягає у пасивному запереченні наявності у особи суб'єктивного цивільного права, зокрема на майно, на право

користування житлом, на спадщину, на частку в спільному майні, яке безпосередньо не завдає шкоди суб'єктивному праву, але створює непевність у правовому статусі носія суб'єктивного права. Водночас тут відсутнє звернення інших осіб до юрисдикційних органів про відсутність у особи цивільного права. Таким може бути невизнання нотаріусом чинності наданої стороною правочину правовстановлювального документа.

Оспорювання суб'єктивного цивільного права відображає такий стан правовідношення, коли суб'єктивне цивільне право заперечується в юрисдикційному органі. Якщо таким органом є суд, то носій оспорюваного права може вимагати визнання останнього за допомогою звернення із зустрічним позовом тощо.

До прав, що підлягають цивільно-правовому захисту, належать всі майнові та особисті немайнові права, які належать суб'єктам цивільного права і входять до змісту їх правоздатності.

Орієнтовний перелік способів судового захисту визначено у ст. 16 ЦК.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій України і статус суддів» правосуддя в Україні здійснюється у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Цим же Законом передбачається принцип гарантування всім суб'єктам правовідносин захисту їхніх прав, свобод та законних інтересів незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону (ст. 6 Закону). Необхідно враховувати, що за згодою сторін цивільні та господарські спори можуть розглядатися судами, які не є органами правосуддя. Це можуть бути міжнародний комерційний арбітраж або третейський суд. Більш детально правові засади їх діяльності визначаються законами України «Про міжнародний комерційний арбітраж» та «Про третейські суди».

За захистом своїх прав і свобод особа, за відповідних умов, може звертатися до міжнародних судових установ чи міжнародних організацій. Нині найпоширенішим є захист Європейським судом з прав людини, який діє на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.).

§ 8. Строки та терміни. Позовна давність

Цивільне законодавство встановлює вимоги до суб'єктів цивільних правовідносин не лише стосовно порядку та способів здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків, а й щодо строків їх здійснення.

Під строком розуміється певний період у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення (ст. 251 ЦК). Строк може визначатися роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. Наприклад, це може бути строк дії договору, встановлений в 1 рік, наслідком впливу якого є припинення договору.

Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. На відміну від строку, термін визначається конкретною календарною датою або вказівкою на подію, яка неминуче має настати. Наприклад, орендар повинен сплачувати орендну плату 10 числа кожного місяця; фізична особа набуває повної цивільної дієздатності по досягненні 18 років.

Строки поділяються на імперативні та диспозитивні. Імперативними є строки, які встановлені законом і не можуть бути змінені за погодженням сторін (термін досягнення повноліття, строк позовної давності щодо його зменшення, строк прийняття спадщини). Диспозитивними є строки, які можуть встановлюватися та регулюватися за погодженням сторін, або строки, встановлені законом, але можуть змінюватися сторонами, наприклад договірні строки, строк позовної давності в частині його збільшення.

Залежно від правових наслідків строки чи терміни поділяються на правостворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі.

За можливостями учасників цивільних правовідносин строки поділяються на строки здійснення цивільних прав, строки виконання цивільних обов'язків та строки захисту цивільних прав.

Строки здійснення цивільних прав — це строки, протягом яких суб'єкт може реалізувати належне йому суб'єктивне право. Наприклад, 14-денний строк, протягом якого споживач має право обміняти придбаний товар, якщо він не був у споживанні, збережено його товарний вигляд, споживчі властивості та за наявності доказів придбання товару у цього продавця (ст. 707 ЦК).

Одним із видів строків здійснення цивільних прав є гарантійні строки. Гарантійним є строк, протягом якого виробник (продавець, виконавець або будь-яка третя особа) бере на себе зобов'язання про здійснення безоплатного ремонту або заміни відповідної продукції у зв'язку з введенням її в обіг (ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів»).

Строки виконання цивільних обов'язків — це строки, протягом яких суб'єкт цивільних правовідносин повинен виконати своє зобов'язання, наприклад, сплатити гроші, передати майно, виконати роботу, надати послуги тощо. У більшості випадків такі строки визначаються у договорі між сторонами, якщо інше не передбачено законом.

Строки захисту цивільних прав — це строки, протягом яких суб'єкт цивільних правовідносин може захистити своє порушене право шляхом звернення до суду або інших компетентних державних органів. До строків захисту відносять претензійні строки та строки позовної давності.

Претензійним є строк, протягом якого особа, право якої порушено, може пред'явити до порушника претензію про поновлення її порушеного права. Відповідно до ст. 6 ГПК України підприємства та організації, чий права і законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання

спору з порушником цих прав та інтересів звертаються до нього з письмовою претензією.

Строк позовної давності — це строк, протягом якого особа має право звернутися до суду за захистом свого порушеного права або інтересу (ст. 256 ЦК). Строки позовної давності встановлені з метою забезпечення стабілізації договірних та інших правовідносин, стимулювання сторін до своєчасного реагування на порушення їх прав і захист суб'єктів цивільних правовідносин від необґрунтованих посягань.

ЦК передбачає загальні і спеціальні строки позовної давності. Загальний строк позовної давності становить 3 роки (ст. 257 ЦК). Спеціальний строк позовної давності в 1 рік існує для вимог про: стягнення неустойки; спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації; розірвання договору дарування; стосовно недоліків проданого товару; про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності; у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти; про оскарження дій виконавця заповіту);

Строки позовної давності не можуть бути скорочені сторонами, однак можуть бути збільшені за домовленістю сторін, викладеній у договорі, вчиненому в письмовій формі. Підставою для застосування судом строку позовної давності слугує заява сторони у спорі, зроблена до винесення ним рішення. Якщо сторони не знали або не заявили суду про закінчення строку позовної давності, суд приймає заяву до розгляду і не враховує строк позовної давності. Отже, підставою для відмови судом у позові, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є сплив позовної давності. Проте, якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту.

§ 9. Цивільно-правова відповідальність

Цивільно-правова відповідальність є заходом впливу на суб'єктів цивільних правовідносин з метою стимулювання їх до належного виконання своїх обов'язків. Вона спрямована на відновлення порушеного права, а у разі неможливості його відновлення — компенсацію заподіяної шкоди. На відміну від інших видів правової відповідальності, цивільно-правова відповідальність має майновий характер, наприклад покладення на порушника обов'язку відшкодування збитків, сплати неустойки. Крім того, наслідком настання цивільно-правової відповідальності є виникнення у порушника додаткового обов'язку в зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням договору або закону. Тобто, якщо боржник не виконав роботу, він не лише не звільняється від обов'язку її виконати, але на нього покладатиметься й додатковий обов'язок — відшкодувати заподіяні невиконанням роботи збитки.

З викладеного випливає, що цивільно-правова відповідальність полягає у покладенні на правопорушника, у разі вчинення ним протиправних дій або бездіяльності, несприятливих наслідків майнового (або немайнового) характеру, що забезпечуються заходами державного примусу.

Цивільно-правова відповідальність виконує охоронну, превентивну та компенсаційну функції. Охоронна функція полягає у тому, що шляхом покладення відповідальності за вчинення цивільного правопорушення здійснюється охорона та захист суб'єктивних цивільних прав учасників цивільних правовідносин. Превентивна функція спрямована на попередження правопорушень з боку учасників цивільних правовідносин. Відновлювально-компенсаційна функція безпосередньо відображається у меті цивільно-правової відповідальності — відновленні порушеного права, а в разі неможливості такого відновлення — компенсації заподіяної матеріальної та (або) моральної шкоди.

Види цивільно-правової відповідальності

За підставами виникнення розрізняють договірну та позадоговірну відповідальність. Договірна відповідальність настає у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання, що ґрунтується на договорі. Це може бути відповідальність: зберігача — за втрату або псування речі, переданої на зберігання; продавця — за продаж речі неналежної якості; перевізника — за втрату або псування багажу або за невиконання обов'язку з перевезення пасажирів тощо. Договірна відповідальність настає за невиконання відносного правовідношення, що виникло на підставі договору. Правопорушником за договірної відповідальності виступає безпосередньо сторона такого договірної правовідношення, а не інша особа. Сторони договору можуть передбачити у ньому додаткові підстави відповідальності, крім тих, що передбачені законом, або змінити розмір відповідальності.

Позадоговірна відповідальність настає у разі вчинення правопорушення особою, яка не перебуває з особою, якій заподіяно шкоду, у договірних правовідносинах. Тобто, на відміну від договірної, позадоговірна відповідальність настає за невиконання абсолютного правовідношення (права власності, особистих немайнових прав тощо). Видом позадоговірної відповідальності є деліктна відповідальність, яка настає за заподіяння шкоди життю, здоров'ю, а також майну суб'єкта цивільних правовідносин. Крім підстави виникнення, позадоговірна відповідальність відрізняється від договірної також суб'єктами відповідальності. За позадоговірної відповідальності заподіювачем шкоди може бути будь-який суб'єкт, наділений пасивним обов'язком не порушувати абсолютне право іншої особи. Підстави та розмір позадоговірної відповідальності передбачаються законом і не можуть бути змінені сторонами.

Підставою настання цивільно-правової відповідальності є склад цивільного правопорушення. Його елементами є: протиправність поведінки

особи, наявність шкоди, причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою, а також вина.

Протиправною є поведінка особи (у формі дії чи бездіяльності), яка порушує приписи закону або договору.

Шкода — це зменшення або втрата майнового чи особистого немайнового блага особи. Шкода поділяється на майнову та немайнову (моральну). Грошовий вираз матеріальної шкоди називають збитками. Відповідно до ст. 22 ЦК збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). За загальним правилом, збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Моральна (немайнова) шкода відповідно до ст. 23 ЦК полягає: у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Моральна шкода відшкодовується зазвичай у грошовій формі, незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

Причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою означає, що шкідливий наслідок настає в результаті з протиправної поведінки заподіювача шкоди.

Вина — це психічне ставлення особи у формі умислу чи необережності (грубої чи легкої) до своєї протиправної поведінки та її результатів. За загальним правилом, відповідальність настає незалежно від ступеня вини заподіювача шкоди. Законодавство встановлює і певні винятки з цього правила. Так, відповідно до ст. 337 ЦК особа, яка знайшла загублену річ, відповідає за її втрату, знищення або пошкодження в межах її вартості лише в разі свого умислу або грубої необережності.

За загальним правилом, відповідальність настає за наявності всіх чотирьох елементів складу правопорушення, але може наставати і за відсутності одного або двох елементів. Наприклад, відповідальність незалежно від вини заподіювача шкоди настає за заподіяння шкоди: джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК), незаконними діями чи рішеннями органів державної влади або місцевого самоврядування чи їх посадових осіб (ст. 1173 ЦК), органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури чи суду (ст. 1176 ЦК) тощо. Крім того, ст. 1167 передбачає, що завдана особі моральна шкода

відшкодовується незалежно від вини органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала: 1) якщо шкода заподіяна каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки; 2) якщо шкода заподіяна фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт; 3) в інших випадках, встановлених законом.

Підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності є обставини, з якими закон або договір пов'язують незастосування до особи санкцій за вчинене нею цивільне правопорушення. До таких обставин, зокрема, відносять: 1) непереборну силу; 2) казус (випадок). Під непереборною силою розуміють надзвичайну і невідворотну подію, яка не залежить від волі людини і є об'єктивним явищем. Непереборною силою є лише подія, що відбувається незалежно від волі людини і є, як правило, непередбачуваною; має надзвичайний характер; таку подію не можна відвернути наявними на момент її дії засобами. Під обставинами непереборної сили зазвичай розуміють природні явища стихійного характеру (землетруси, повені), а також надзвичайні суспільні явища (воєнні дії, страйки).

Випадок, або казус — це така обставина, яка засвідчує неможливість відвернення особою шкідливих наслідків, а отже, і відсутність вини особи у заподіянні шкоди. Відповідно до ст. 614 ЦК особа є невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання.

ЦК встановлює особливе правило, відповідно до якого підставою для звільнення особи, яка заподіяла шкоду, від відповідальності є умисел потерпілого. Так, відповідно до ст. 1193 ЦК шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується. Якщо ж виникненню або збільшенню шкоди сприяла груба необережність потерпілого, то залежно від ступеня вини потерпілого (а в разі вини особи, яка завдала шкоди, — також залежно від ступеня її вини) розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом. Крім того, відповідно до ст. 1187 ЦК особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого.

§ 10. Право власності та інші речові права

Власність — це суспільні відносини між особами щодо речей, які полягають у присвоєнні та приналежності матеріальних благ одним особам та у відстороненні від цих благ усіх інших осіб. Відносини власності є еко-

номічними (виробничими) відносинами, оскільки власність є основою суспільного виробництва, яке є одним з головних чинників створення матеріальних благ.

Право власності регулює певну частину товарно-грошових майнових відносин, що входять до предмета цивільного права, а саме статичні майнові відносини, які засвідчують приналежність майна певній особі.

Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона реалізує відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦК).

Право власності характеризується такими ознаками: 1) воно є абсолютним; 2) є непорушним (ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні); 3) набувається на підставах, передбачених законом; 4) власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону та моральним засадам суспільства; 5) захищається спеціальними способами, передбаченими законом.

Зміст права власності становлять повноваження з володіння, користування і розпорядження.

Право володіння — це передбачена правовими нормами можливість власника фактично утримувати річ. Володіння поділяється на законне (таке, що ґрунтується на законних підставах) та незаконне (таке, що на них не ґрунтується). Незаконне володіння може бути добросовісним (коли набувач майна не знав і не міг знати про незаконність свого володіння) і недобросовісним (коли набувач знав або міг знати про незаконність свого володіння). Наприклад, добросовісним набувачем є особа, якій подарували викрадену річ або річ, набуту іншим незаконним шляхом, про що вона не могла знати, а недобросовісним — особа, яка придбала річ поза торговельною мережею, «з рук», усвідомлюючи, що така річ отримана продавцем незаконним шляхом, наприклад у особи, яка привласнила чужу річ.

Право користування — це передбачена правовими нормами можливість вилучення корисних властивостей з речі. Право розпорядження — це передбачене правовими нормами право особи визначати юридичну і фактичну долю речі (наприклад шляхом передання речі у власність чи у тимчасове користування іншим особам).

Об'єктами права власності можуть бути будь-які речі (майно), зокрема земля, будинки та споруди, грошові кошти, транспортні засоби, засоби виробництва тощо.

Суб'єктами права власності є фізичні та юридичні особи, держава Україна, територіальні громади, а також Український народ.

Фізичні та юридичні особи є суб'єктами права приватної власності. Вони можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком його окремих видів, що відповідно до закону не можуть їм належати (об'єкти, вилучені з цивільного обороту). Законодавство не обмежує склад, кількість та вартість майна, яке може перебувати у власності фізичних та юридичних

осіб. Власники майна можуть використовувати його для зайняття підприємницькою діяльністю, не забороненою законом.

Відповідно до ст. 317 ЦК усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав. Держава не має права втручатися у здійснення власником права власності.

Непорушність права приватної власності гарантується ст. 41 Конституції України, відповідно до якої примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток — з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках та в порядку, передбачених законом.

Відповідно до ст. 324 ЦК об'єктами права власності Українського народу є: земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони.

Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України, при цьому кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону.

Суб'єктом права державної власності є держава. Від імені та в інтересах держави Україна право власності здійснюють органи державної влади. Управління майном, що перебуває у державній власності, здійснюється державними органами, а у випадках, передбачених законом, може здійснюватися іншими суб'єктами. Так, відповідно до ст. 116 Конституції України КМУ здійснює управління об'єктами права державної власності згідно із законом. Більш детально повноваження органів державної влади у сфері управління державним майном визначаються Законом України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р. Відповідно до ст. 4 цього Закону до суб'єктів, які можуть здійснювати управління об'єктами державної власності, належать: КМУ; Фонд державного майна України; міністерства та інші органи виконавчої влади (далі — уповноважені органи управління); органи, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, визначених окремими законами; державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації; юридичні та фізичні особи, які виконують функції з управління корпоративними правами держави; Національна академія наук України, галузеві академії наук.

Об'єктами права державної власності є: земля, майно, що забезпечує діяльність ВРУ та утворюваних нею державних органів; майно Збройних Сил України, органів державної безпеки, внутрішніх військ і Державної

прикордонної служби України; оборонні об'єкти; єдина енергетична система; системи транспорту загального користування, зв'язку та інформації, що мають загальнодержавне значення; кошти державного бюджету; Національний банк України, інші державні банки та їх установи і створювані ними кредитні ресурси; резервні, страхові та інші фонди; майно вищих і середніх спеціальних навчальних закладів; майно державних підприємств; об'єкти соціально-культурної сфери або інше майно, що становить матеріальну основу суверенітету України і забезпечує її економічний та соціальний розвиток.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальна громада — жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їх спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Об'єктами права комунальної власності можуть бути: рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частки в майні підприємств, житловий фонд, нежилі приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, визначені відповідно до Закону як об'єкти права комунальної власності, а також кошти, отримані від їх відчуження (ст. 142 Конституції України та статті 16, 60 Закону України «Про місцеве самоврядування»). Від імені та в інтересах територіальних громад права суб'єкта комунальної власності здійснюють відповідні ради.

Підстави набуття права власності — це юридичні факти, з якими закон пов'язує виникнення права власності у суб'єкта цивільних правовідносин. Цивільне законодавство не містить вичерпного переліку таких підстав, відтак право власності може виникати за підставами, як передбаченими законом, так і не передбаченими ним, але такими, що не суперечать останньому.

Підстави виникнення (набуття) права власності поділяють на первісні і похідні. Первісними є підстави, за якими право власності виникає вперше або незалежно від волі попереднього власника. До них відносять: створення та переробку речі (статті 331, 332 ЦК), привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК), знахідку (статті 337—339 ЦК), скарб (ст. 343 ЦК), привласнення безхазяйних речей (ст. 335 ЦК).

Похідними є підстави, за якими право власності виникає за волею попереднього власника або ґрунтується на праві попереднього власника. До похідних підстав відносять: набуття права власності за договорами купівлі-продажу, міни, дарування, поставки, довічного утримання; в порядку приватизації державного чи комунального майна; в порядку спадкування майна; в порядку правонаступництва юридичної особи.

Підстави набуття права власності також поділяються на загальні (за якими це право набувається всіма суб'єктами права власності) та спеціальні (підстави, право власності за якими може набуватися лише певними суб'єктами). До загальних підстав відносять набуття права власності на новостворене майно, отримання доходів від майна, набуття майна за цивільно-правовими правочинами. Спеціальними підставами для виникнення державної власності є: конфіскація майна (ст. 354 ЦК), реквізиція майна (ст. 353 ЦК), виникнення права власності на скарб, що є пам'яткою історії та культури (ст. 343 ЦК), набуття права власності на майно, яке не може належати особі (ст. 348 ЦК). Спеціальними підставами для виникнення права комунальної власності є набуття права власності: на безхазяйні речі (ст. 335 ЦК), невитребувану знахідку (ст. 338 ЦК), відумерлу спадщину (ст. 1277 ЦК).

Момент виникнення права власності має надзвичайно велике значення у зв'язку з тим, що набувач майна знає, з якого моменту він може безперешкодно здійснювати повноваження володіння, користування і розпорядження майном. Крім того, саме з цього моменту до власника переходить ризик випадкової загибелі або випадкового пошкодження майна (ст. 323 ЦК).

Визначення моменту набуття права власності залежить від підстави, за якою таке право власності виникає. Так, якщо право власності набувається за договором, то таким моментом відповідно до ст. 334 ЦК є момент передавання майна, якщо інший момент не передбачений договором або законом. Переданням майна також вважається вручення його набувачеві або представникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки.

Якщо договір, за яким набувається право власності, підлягає нотаріальному посвідченню, то право власності на майно виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Якщо ж договір про відчуження майна підлягає державній реєстрації, право власності у набувача виникає з моменту такої реєстрації.

Особливі правила встановлені для визначення моменту набуття права власності на новостворене майно. Так, відповідно до ст. 331 ЦК право власності на новостворену річ виникає з моменту її створення. Якщо ж створюється нерухоме майно, то таким може бути момент: закінчення будівництва, введення в експлуатацію (якщо, крім закінчення будівництва, закон

передбачає необхідність такої дії); державної реєстрації права власності на нерухоме майно (якщо вона передбачена законом).

У період існування права власності можуть мати місце юридичні факти, з якими закон або договір пов'язують припинення права власності (наприклад через повне споживання або знищення майна) і припинення такого для одного суб'єкта і одночасне виникнення у іншого, наприклад у разі відчуження майна). Припинення права власності може здійснюватися як за волею власника, так і в примусовому порядку. Загальний перелік підстав припинення права власності визначається у ст. 346 ЦК України, відповідно до якої такими підставами є: відчуження власником свого майна; відмова власника від права власності; припинення права власності особи на майно, яке за законом не може належати цій особі; знищення майна; викуп пам'яток історії та культури; викуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю; викуп нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розташоване; звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; реквізиція; конфіскація; припинення юридичної особи чи смерті власника.

Крім форм власності, цивільне законодавство також передбачає і види власності, якими є: право спільної власності і право довірчої власності.

Право спільної власності — це право власності двох або більше осіб на один об'єкт (ст. 335 ЦК). Учасниками спільної власності (співвласниками) можуть бути фізичні та юридичні особи, держава, а також територіальні громади, причому в будь-якому поєднанні.

Об'єктом права спільної власності може бути будь-яка річ (майно), крім тих, які вилучені з цивільного обігу; це може бути одна річ або їх сукупність. Речі можуть бути подільними чи неподільними, нерухомими і рухомими тощо. При виникненні права спільної власності не створюється ніякого нового колективу чи утворення, кожен із співвласників залишається самостійним стосовно інших.

Підставами виникнення права спільної власності може бути: договір про спільну діяльність, спільне створення чи спільне придбання майна, приватизація майна кількома особами, успадкування майна кількома спадкоємцями тощо.

Різновидами права спільної власності є спільна часткова і спільна суцільна власність. За спільної часткової власності частки кожного із співвласників є визначеними, наприклад 1/2, 1/3, 1/10 тощо. Розмір часток визначається як законом (наприклад ст. 357 встановлює презумпцію рівності часток), так і договором між співвласниками.

Право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою. Співвласники можуть домовитися про порядок володіння та користування спільним майном шляхом укладення договору. Якщо такий договір між співвласниками посвідчений нотаріально, то він є обов'язковим

і для особи, яка придбає згодом частку в праві спільної часткової власності на це майно.

Відповідно до ст. 359 ЦК плоди, продукція та доходи від використання майна, що перебуває у спільній частковій власності, надходять до складу спільного майна і розподіляються між співвласниками відповідно до їхніх часток у праві спільної часткової власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Співвласник відповідно до своєї частки у праві спільної часткової власності зобов'язаний брати участь у витратах на управління, утримання та збереження спільного майна, у сплаті податків, зборів, а також нести відповідальність перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними із спільним майном (ст. 360 ЦК).

Якщо право володіння і користування здійснюється співвласниками за взаємною згодою, то право розпорядження своєю часткою у праві спільної часткової власності здійснюється співвласником самотійно. Однак ст. 362 ЦК передбачає виняток з цього правила, наділяючи співвласників правом переважної купівлі частки у праві спільної часткової власності у разі її продажу. Для забезпечення реалізації зазначеного права, співвласник-продавець зобов'язаний письмово повідомити інших співвласників про намір продати свою частку, вказавши ціну та інші умови, на яких він її продає. Якщо інші співвласники відмовилися від здійснення переважного права купівлі чи не реалізують його щодо нерухомого майна протягом одного місяця, а щодо рухомого майна — протягом десяти днів від дня отримання ними повідомлення, продавець має право продати свою частку іншій особі. У разі продажу частки з порушенням переважного права купівлі співвласник може пред'явити до суду позов про переведення на нього прав та обов'язків покупця. Одночасно він зобов'язаний внести на депозитний рахунок суду грошову суму, яку за договором повинен сплатити покупець, щоб довести свою спроможність придбати цю частку.

Співвласникам також належать права на виділ свої частки у натурі (ст. 364 ЦК), поділ спільного майна співвласниками (ст. 367 ЦК).

Спільна сумісна власність — це спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності (ст. 368 ЦК). У зв'язку з тим, що частки співвласників є невизначеними, вони спільно здійснюють повноваження володіння та користування майном, що перебуває у спільній власності, а повноваження розпорядження — за взаємною згодою. Жодний із співвласників не може здійснити відчуження частини такого майна, адже визначити розмір часток кожного з них неможливо. Однак, як і при спільній частковій власності, співвласники мають право на виділ свої частки та на поділ спільного сумісного майна (статті 370, 372 ЦК).

Підстави виникнення права спільної сумісної власності можуть визначатися як законом, так і договором. Найбільш поширеними законними під-

ставами виникнення права спільної сумісної власності є: набуття майна подружжям за час шлюбу, приватизація житла, набуття майна в результаті спільної праці членів сім'ї тощо.

Більш детально відносини спільної сумісної власності подружжя регламентуються гл. 8 Сімейного кодексу України (далі — СК). Об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту.

Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя. Речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя, також є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Водночас не є спільною сумісною власністю подружжя відповідно до ст. 57 СК: речі індивідуального користування; коштовності, навіть якщо вони придбані за рахунок спільних коштів подружжя; майно, набуте одним з подружжя до шлюбу; майно, набуте одним із них за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування; майно, набуте за час шлюбу, але за кошти, які належали одному з подружжя особисто; премії, нагороди, одержані за особисті заслуги, тощо.

Як уже зазначалося, дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою. При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Разом з тим ст. 65 СК наділяє кожного з подружжя правом на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений іншим із подружжя без взаємної згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового.

Подружжя може припинити право спільної сумісної власності шляхом його поділу в порядку, передбаченому ст. 372 ЦК і ст. 71 СК.

Право довірчої власності — це особливий вид права власності, який виникає на підставі закону або договору управління майном. За договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача) (ст. 1029 ЦК). Обмежений характер права довірчої власності дістає вияв у тому, що управитель володіє, користується і розпоряджається майном, переданим йому в управління, відповідно до закону та договору управління майном. Крім того, договір про управління майном не тягне переходу права власності до управителя на майно, передане в управління (ст. 1033 ЦК), вигоди від майна, що передане в управління, належать установнику управління.

Інші речові права

Речове право є однією з форм реалізації права власності. Речові права наділяють їх носія правом безпосереднього впливу на річ, панування над річчю. Речові права, як і право власності, також мають абсолютний характер. Об'єктом речових прав, як і права власності, є речі. Проте вони є дещо вужчими, порівняно з правом власності. Зокрема, носій речового права не наділений такою широтою повноважень, як власник; обсяг повноважень носія речового права обмежений законом та вимогами власника; при передаванні речі в інше речове право власник не втрачає права власності; речові права є за загальним правилом відчужуваними; вони виникають або на підставі вказівки закону або на підставі договору з власником майна. Цивільне законодавство передбачає однакові можливості для захисту права власності та інших речових прав.

Цивільне законодавство передбачає такі види речових прав: володіння чужим майном (гл. 31 ЦК); користування чужим майном — сервітут (гл. 32 ЦК); користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб — емфітевзис (гл. 33 ЦК); користування чужою земельною ділянкою для забудови — суперфіцій (гл. 34 ЦК); господарського відання (ст. 136 ГК); оперативного управління (ст. 137 ГК).

Захист права власності

У ст. 386 ЦК проголошується, що держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності. Зазначена норма базується на ст. 13 Конституції України, відповідно до якої «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання».

Під цивільно-правовим захистом права власності розуміється система активних заходів, що застосовуються власником, компетентними державними чи іншими органами, спрямована на усунення порушень права власності, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника. Така система є складовою частиною загально-правового механізму захисту права власності та інших цивільних прав.

Цивільно-правовому захисту притаманні свої специфічні методи й засоби, які істотно відрізняються від існуючих в інших галузях права. Вони, зокрема, полягають у застосуванні юридичних засобів, які забезпечують усунення перешкод у здійсненні права власності та відновлення майнового становища потерпілого власника за рахунок майнових благ порушника чи іншої зобов'язаної особи.

Речово-правовими способами захисту є витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов) та усунення перешкод у здійсненні власником права власності (негаторний позов).

Безумовно, поділ засобів захисту права власності на речові й зобов'язальні є простим і зрозумілим. Але сьогодні він не може охопити все роз-

майття заходів, передбачених у сучасному законодавстві, які прямо чи опосередковано спрямовані на усунення порушень права власності. Тому в юридичній літературі пропонуються різні класифікації цивільно-правових способів захисту права власності.

Позов про витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов) застосовується в тому випадку, коли власник фактично позбавлений можливості володіти й користуватися належною йому річчю, тобто коли річ незаконно вибуває з його володіння.

Правом на подання віндикаційного позову наділені як власники, так і титульні володільці певного майна, які на час подання позову не володіють останнім. При цьому позивач повинен надати докази належності йому майна на праві власності чи іншому речовому праві. Відповідачем за віндикаційним позовом виступає незаконний володілець майна, незалежно від того, знає він про неправомірність і незаконність свого володіння чи ні. Незаконним володільцем є особа, яка володіє майном без належних правових підстав, перелік яких міститься у гл. 24 ЦК.

Предметом віндикаційного позову виступає вимога власника, який не володіє майном, до невластника, який незаконно їм володіє, про повернення індивідуально визначеного майна з чужого незаконного володіння. Звертаємо увагу на те, що за віндикаційним позовом може бути витребувана лише індивідуально визначена річ, оскільки призначенням такого позову є повернення лише того майна, яке було у власності особи, що неможливо в разі вибуття з володіння власника речей, визначених родовими ознаками. В останньому разі інтереси власника можуть захищатися іншими засобами (наприклад позовами про повернення безпідставно придбаного майна, про відшкодування шкоди тощо).

Підставою віндикаційного позову є обставини, що підтверджують правомірність вимог позивача про повернення йому майна з чужого незаконного володіння, тобто факти, які підтверджують право власності на витребуване майно, вибуття його з володіння позивача, знаходження його в натурі у відповідача тощо. Важливою умовою для звернення з віндикаційним позовом є відсутність між позивачем і відповідачем зобов'язально-правових відносин щодо спірного майна, адже в такому випадку захист права власності здійснюється за допомогою зобов'язально-правових засобів, таких як повернення речей, наданих у користування за договором, тощо.

Цивільний кодекс встановлює, що умови, за яких власник має право витребувати свою річ з чужого незаконного володіння, пов'язані з поняттями добросовісності чи недобросовісності володіння річчю. Добросовісність набувача характеризує його суб'єктивне ставлення до обставин вибуття майна з володіння власника та правомірності його придбання. Добросовісним набувачем визнається особа, яка придбала річ у особи, котра

не мала права її відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати. Недобросовісними набувачами вважаються особи, які заволоділи майном або одержали майно в результаті скоєння злочину (наприклад крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства), що встановлено в порядку, передбаченому законом; особи, які набули майно або зберегли його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), незалежно від того, було безпідставне набуття або збереження майна результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб чи наслідком події (ст. 1212 ЦК); особи, які законно заволоділи чужим майном (знахідкою, безхазяйним майном тощо), але не розпорядилися ним відповідно до вимог закону.

Від недобросовісного набувача майно може бути витребуване власником в усіх випадках, тобто й тоді, коли воно вибуло з володіння власника за його волею, та незалежно від оплатності (безоплатності) придбання такого майна.

Витребування майна від добросовісного набувача залежить від обставин вибуття майна з володіння власника та оплатності (безоплатності) придбання цього майна набувачем. Якщо майно набуто безоплатно у особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати майно в усіх випадках. Це правило стосується як недобросовісних, так і добросовісних набувачів.

Ще одним речово-правовим способом захисту права власності є негаторний позов — про усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження своїм майном.

Відповідно до ст. 391 ЦК право власності може бути також порушене без безпосереднього вилучення майна у власника. Власник у такому разі має право вимагати захисту свого права від особи, яка перешкоджає йому користуватися та розпоряджатися своїм майном.

Однією з особливостей цього позову, як правило, є відсутність спорів з приводу належності позивачу майна на праві власності чи іншому титулі. У протилежному разі власник має право звернутися до суду з двома вимогами — про визнання права власності на майно та усунення перешкод у здійсненні щодо нього правомочностей.

Позивачем негаторного позову може бути власник або титульний володільць, у якого знаходиться річ, щодо якої відповідач ускладнює здійснення повноважень користування або розпорядження, а відповідачем — лише особа, яка перешкоджає позивачеві у здійсненні його законного права користування чи розпорядження річчю.

Підставою для подання негаторного позову є створення третьою особою перешкод власнику в реалізації ним повноважень розпорядження або (та) користування належним йому майном. Негаторний позов має на меті усунення тривалих порушень зазначених повноважень власника, а не тих,

що мали місце в минулому, що обумовлює непоширення на вимоги за негаторним позовом строків позовної давності.

Однією з умов подання негаторного позову є триваючий характер правопорушення і наявність його в момент подання позову. Якщо ж на час подання позову порушення припинилися, то й відпадає підстава для пред'явлення негаторного позову. У даному разі власник має право вимагати лише відшкодування збитків або застосувати інший спосіб захисту свого права. Другою умовою застосування негаторного позову має бути відсутність договірних відносин між позивачем і відповідачем, адже в разі їх наявності власник здійснює захист порушеного права власності зобов'язально-правовими засобами.

Негаторним є також позов власника про усунення перешкод у здійсненні користування майном третіми особами, у яких існували підстави для цього, але згодом відпали (наприклад у разі визнання угоди недійсною, припинення договору за угодою сторін тощо).

Підставою негаторного позову слугують посилання позивача на належне йому право користування і розпорядження майном, а також факти, що підтверджують дії відповідача, що перешкоджають позивачеві здійснювати зазначені правомочності.

У негаторному позові можуть бути пред'явлені вимоги: про виселення з безпідставно займаного приміщення; про звільнення безпідставно займаних адміністративно-виробничих приміщень; про звільнення земельної ділянки від самовільно зведених споруд шляхом їх знесення чи усунення інших перешкод у користуванні земельною ділянкою; про усунення порушником перешкод у користуванні майном (наприклад зниження поверховості будинку, знесення дамби та відновлення попереднього русла річки); про припинення певних дій чи робіт (наприклад про заборону спорудження дамби, про будівництво багатоповерхового будинку чи промислового комплексу, прокладення залізниці в густонаселеному районі).

§ 11. Зобов'язальне право

11.1. Загальні положення про зобов'язання

Зобов'язальне право — це сукупність цивільно-правових норм, що регулюють майнові відносини, які виникають з приводу передачі майна, виконання робіт, надання послуг, заподіяння шкоди, безпідставного збагачення.

Зобов'язання — це правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію або утриматися від неї, а кредитор має прав вимагати від боржника виконання його обов'язку (ст. 509 ЦК). Зобов'язання характеризується такими ознаками: відносний характер (визначено і уповноважено, і зобов'язану сторони); майновий характер (зобов'язання опосередковують переміщення матері-

альних благ у суспільстві); створює обов'язки, як правило, лише для сторін зобов'язання.

Суб'єктами зобов'язання можуть бути всі суб'єкти цивільних правовідносин. Сторонами зобов'язання є кредитор (особа, наділена правом у зобов'язанні) та боржник (особа, наділена обов'язком на користь кредитора). Об'єкт зобов'язання становлять дії зобов'язаної особи — обов'язок боржника, який називається боргом. Зміст зобов'язання становлять суб'єктивні права та обов'язки сторін зобов'язання.

Підставами виникнення зобов'язання відповідно до статей 509 та 11 ЦК можуть бути: правочини (в тому числі договори), створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; заподіяння майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; інші юридичні факти.

Зобов'язання можна класифікувати за різними юридичними критеріями. За концентрацією прав та обов'язків зобов'язання поділяються на односторонні та взаємні. В односторонніх зобов'язаннях одна сторона наділена правом, а інша — обов'язком. У взаємних зобов'язаннях кожна сторона наділена і правами, і обов'язками стосовно одна одної.

За підставами виникнення зобов'язання поділяються на договірні та позадоговірні. Договірними є зобов'язання, які виникають на підставі цивільно-правового договору. Наприклад договірні зобов'язання з передачі майна у власність — договори купівлі-продажу, міни, поставки, дарування, довічного утримання; зобов'язання з надання послуг — договори зберігання, страхування, перевезення тощо.

Позадоговірними є зобов'язання, які виникають на інших, ніж договір, підставах, наприклад заподіяння шкоди. До позадоговірних належать зобов'язання: з публічної обіцянки винагороди; з вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення; з рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної чи юридичної особи; зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи; з відшкодування шкоди; з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Цивільне законодавство встановлює певні вимоги до виконання зобов'язань їх сторонами. Згідно зі ст. 526 ЦК зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Зазначені вимоги до виконання зобов'язання становлять зміст принципу належного виконання зобов'язання, згідно з яким сторони повинні виконати свої обов'язки у строк та у спосіб, передбачені договором або законом. Стаття 527 встановлює правило про особисте виконання боржником свого обов'язку та особисте прийняття кредитором виконання цього обов'язку. Стаття 529 ЦК наділяє кредитора правом не приймати від боржника виконання його

обов'язку частинами, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту.

Ще одним принципом виконання зобов'язань є принцип реального виконання зобов'язання. Він полягає у тому, що боржник повинен виконати свій обов'язок у натурі (виготовити річ, передати майно, надати послуги тощо) і не може замінити свій обов'язок іншими діями (наприклад грошовим відшкодуванням).

Цивільне законодавство встановлює різні способи виконання зобов'язань, тобто способи вчинення боржником дій, спрямованих на виконання зобов'язання. Так, зобов'язання може бути виконане боржником у повному обсязі або частинами, безпосередньо кредитору або третій особі, шляхом передання коштів кредитору або внесенням їх у депозит нотаріуса, а також шляхом зустрічного виконання (за взаємних зобов'язань). Боржник повинен виконати зобов'язання у строк, встановлений у ньому. Якщо ж строк виконання зобов'язання не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. У такому випадку боржник повинен виконати зобов'язання у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає з договору або актів цивільного законодавства.

З метою захисту інтересів кредитора у зобов'язанні та стимулювання боржника до належного виконання зобов'язання ЦК передбачає способи забезпечення виконання зобов'язання. Це спеціальні заходи майнового характеру, які спрямовані на спонукання сторін до належного виконання зобов'язання і застосовуються у випадках, передбачених договором або законом. Ними є неустойка, порука, гарантія, завдаток, застава та притримання. Такі зобов'язання є додатковими стосовно основного зобов'язання, для забезпечення виконання якого вони встановлені. Так, наприклад, у договорі купівлі-продажу, забезпеченому заставою, договір купівлі-продажу є основним зобов'язанням, а застава — додатковим. Способи забезпечення обов'язково мають бути встановлені у письмовій формі, недотримання якої тягне за собою нікчемність додаткового зобов'язання, в якому вони встановлені, але не тягне недійсність основного зобов'язання. Якщо ж недійсним є основне зобов'язання, то додаткове зобов'язання, в якому встановлений спосіб забезпечення першого, також є недійсним. Припинення основного зобов'язання тягне і припинення додаткового зобов'язання.

Неустойкою є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторові у разі порушення боржником зобов'язання. Вона може бути встановлена договором або законом.

Залежно від способу обчислення неустойка поділяється на штраф і пеню. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання (наприклад 3% від суми неви-

конаного обов'язку, незалежно від строку, який минув з моменту невиконання). Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (наприклад 3% від суми невиконання за кожний день прострочення). Право на неустойку виникає у кредитора незалежно від наявності або відсутності збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. При цьому в ст. 552 встановлюється, що сплата неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі.

Порука — це договір, за яким поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку (ст. 553 ЦК). Боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники. Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі. За загальним правилом, поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Поручителем може бути одна або кілька осіб. ЦК не встановлює обмежень щодо кола осіб, які можуть бути поручителями.

На відміну від поруки, гарантія є одностороннім зобов'язанням, за яким банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує кредитору (бенефіціару) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку (ст. 560 ЦК). Тобто на підставі гарантії гарант зобов'язується сплатити грошову суму кредитору в разі невиконання обов'язку боржником за основним зобов'язанням. Гарант несе субсидіарну відповідальність перед кредитором. Обсяг відповідальності гаранта обмежується сумою, на яку видано гарантію, а також строком дії гарантії.

Завдатком відповідно до ст. 570 ЦК є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторіві боржником у рахунок належних з нього за договором платежів на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Отже, завдаток сплачується стороною основного зобов'язання, обов'язком якої є сплата грошових коштів, наприклад покупцем. За загальним правилом, завдатком забезпечуються грошові зобов'язання. Завдаток відрізняється від звичайних платежів тим, що сплачується наперед, тобто до виникнення обов'язку здійснити платіж за основним зобов'язанням. Забезпечувальна функція завдатку полягає у тому, що в разі невиконання обов'язку боржником завдаток залишається у кредитора. У разі ж порушення зобов'язання з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток і додатково сплатити суму в розмірі завдатку або його вартості.

Застава — це договір, за яким кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (ст. 572 ЦК). Залежно від виду майна, яке може бути передане

в заставу, остання поділяється на іпотеку (застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи) і заклад (застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом — у володіння третій особі). Предметом договору застави може бути будь-яке майно, що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене: стягнення; майно, що заставодавець набуває після виникнення застави (майбутній врожай), а також майнові права. Не можуть бути предметом застави національні, культурні та історичні цінності, які є об'єктами права державної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національної культурної спадщини, вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких заборонена законом (ст. 576 ЦК). Більш детально відносини застави регулюються законами України «Про заставу», «Про іпотеку».

Суть застави полягає у тому, що у разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави, яке здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом. Реалізація предмета застави здійснюється шляхом його продажу з публічних торгів, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо ж боржник виконує зобов'язання, забезпечене заставою, внаслідок чого основне зобов'язання припиняється, застава також припиняє свою дію.

Притримання — спосіб забезпечення, що полягає у притриманні кредитором, який правомірно володіє річчю, що має бути передана боржнику, цієї речі у разі невиконання боржником у строк зобов'язання з її оплати або відшкодування витрат, збитків (наприклад притримання перевізником переданого йому для перевезення вантажу для забезпечення внесення провізної плати та інших платежів (ст. 916 ЦК).

Під час дії зобов'язання можуть відбутися дії або події, які спричинять його припинення. Найбільш поширеними підставами для припинення зобов'язань є: належне виконання (ст. 599 ЦК); домовленість сторін (ст. 604); неможливість його виконання (у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає (ст. 607)). Підставами для припинення зобов'язання також можуть бути: передання боржником кредиторів відступного — грошей, іншого майна (ст. 600); зарахування зустрічних однорідних вимог (статті 601—603 ЦК); прощення боргу, тобто звільнення кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора (ст. 605 ЦК); поєднання боржника і кредитора в одній особі (ст. 606 ЦК); смерть боржника або кредитора, якщо зобов'язання нерозривно пов'язане з його особою (ст. 608 ЦК); ліквідація юридичної особи (ст. 609). Зобов'язання також може бути припинене на вимогу однієї із сторін (розірвання), проте лише у випадках, встановлених договором або законом, наприклад у разі порушення зобов'язання його стороною.

Порушенням зобов'язання, відповідно до ст. 610 ЦК, є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

Наслідками порушення зобов'язання, встановленими договором або законом, є: припинення зобов'язання через односторонню відмову від нього, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди. Більшість з цих правових наслідків є заходами цивільно-правової відповідальності.

Видами порушення виконання зобов'язання є прострочення боржника (коли він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у строк, встановлений договором або законом) та прострочення кредитора (якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не вчинив дій, що встановлені договором, актами цивільного законодавства чи впливають із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту, до вчинення яких боржник не міг виконати свого обов'язку). Боржник, який прострочив виконання зобов'язання, відповідає перед кредитором за завдані простроченням збитки і за неможливість виконання, що випадково настала після прострочення (ст. 612 ЦК). Якщо кредитор не вчинив дій, до вчинення яких боржник не міг виконати свій обов'язок, виконання зобов'язання може бути відстрочене на час прострочення кредитора (ст. 613 ЦК). При цьому боржник не має права на відшкодування збитків, завданих простроченням кредитора, якщо кредитор доведе, що прострочення не є наслідком вини його або осіб, на яких за законом чи дорученням кредитора було покладено прийняття виконання.

11.2. Цивільно-правовий договір

Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 626 ЦК). Цивільно-правовому договору притаманні такі ознаки: наявність вільного волевиявлення двох або більше осіб, яке має бути взаємним; може вчинятися всіма суб'єктами цивільного права; метою є настання правових наслідків для сторін; є обов'язковим для виконання сторонами; зміст може визначатися як законом, так і домовленістю сторін.

Цивільно-правовий договір базується на принципі свободи договору, який дістає вияв у вільному виборі стороною контрагента за договором, виду договору, його форми та змісту, у неможливості примушення сторони до укладення договору, праві сторін на зміну та розірвання договору, а також у виборі способу його забезпечення та обсягу відповідальності у разі його невиконання.

Договори можна класифікувати на види за різними юридичними критеріями. За розподілом прав та обов'язків договори поділяються на одно-

сторонні та взаємні. Односторонніми є договори, в яких одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони (договори дарування, позики тощо). Двостороннім є договір, за яким правами та обов'язками наділені обидві сторони договору (договори купівлі-продажу, перевезення тощо).

Договори також поділяються на відплатні та безвідплатні. Відплатними є договори, в яких обов'язку однієї сторони вчинити певні дії (виконати роботу, надати послугу тощо) протистоїть зустрічний обов'язок іншої сторони сплатити грошову суму або передати майно. У безвідплатних договорах відсутнє зустрічне надання грошей чи іншого майна. У ст. 626 встановлена презумпція відплатності договору. ЦК також передбачає можливість договорів, які можуть бути як відплатними, так і безвідплатними, залежно від волевиявлення сторін, наприклад договори доручення, поруки, гарантії, позики тощо.

Договори можуть бути як самостійними, так і укладеними на користь третьої особи. Самостійними є договори, обов'язки за якими виконуються самими сторонами договору без участі третіх осіб. Договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, що встановлена або не встановлена у договорі (ст. 636 ЦК). Найчастіше договори на користь третьої особи укладаються у сфері страхування (договір страхування життя, за яким страхова сума виплачується іншій особі — вигодонабувачеві), банківській сфері (договір банківського вкладу на користь третьої особи) тощо.

Публічним, відповідно до ст. 633 ЦК, є договір, за яким одна сторона — підприємець — бере на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо). При цьому умови публічного договору є однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому за законом надані відповідні пільги. Підприємець не має права надавати переваги одному споживачеві перед іншим щодо укладення публічного договору, якщо інше не встановлено законом, а також не має права відмовитися від укладення публічного договору за наявності у нього можливостей надання споживачеві відповідних товарів (робіт, послуг).

Договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах і який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому; таким чином, друга сторона не може запропонувати свої умови договору (наприклад договір про надання послуг зв'язку, постачання електроенергії тощо).

Договори поділяються на основні і попередні. Попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку укласти договір у майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором (ст. 635 ЦК). Основним є договір, укладення якого передбачене попереднім договором. Попередній договір повинен укладатися у такій самій формі, як і основний договір, у ньому мають міститися істотні умови основного договору.

Договори, як і правочини, поділяються на реальні (договори позики, дарування, страхування тощо) і консенсуальні (договір купівлі-продажу, підряду, найму тощо).

За правовими наслідками договори поділяються на: договори про передачу майна у власність (договори купівлі-продажу, міни, дарування, ренти, довічного утримання, поставки); договори про передачу майна в користування (договори найму, оренди, лізингу, позички тощо); договори про виконання робіт (підряд, виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт); договори про надання послуг (страхування, доручення, комісія, зберігання, перевезення, позика тощо); договори на розпорядження результатами інтелектуальної діяльності (договір комерційної концесії, авторський договір тощо), а також договори про спільну діяльність.

Зміст договору становлять умови, визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства (ст. 628 ЦК). Умови, які відповідно до закону або за домовленістю сторін є обов'язковими для змісту договору, без досягнення згоди щодо яких договір є неукладеним, називаються істотними умовами. Зазвичай, істотними є умови про ціну, предмет, строк тощо.

Згідно зі ст. 638 ЦК договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Закон визначає певні стадії укладення договору. Перша стадія — пропозиція однієї сторони укласти договір (оферта). Вона має бути спрямована одній або більше особам, повинна містити у собі істотні умови договору. Друга стадія — прийняття пропозиції другою стороною (акцепт). Відповідь другої сторони про прийняття пропозиції має бути безумовною, у протилежному випадку вона стає офертою.

За стадіями укладення договору ст. 640 ЦК визначає момент його укладення. Ним може бути момент одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції, момент передання відповідного майна або вчинення певної дії, якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні такі дії (наприклад передання грошей у позику). Якщо законом передбачена обов'язковість нотаріального посвідчення договору, то останній вважається укладеним з моменту його нотаріального посвідчення, а в разі необ-

хідності і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації — з моменту державної реєстрації.

Виходячи з принципу свободи договору, сторони мають право укласти договір у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. Якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася. Наприклад, сторони домовилися про нотаріальне посвідчення договору купівлі-продажу колекції книжок. Відтак він буде укладений саме з моменту нотаріального посвідчення договору, хоча законом нотаріальне посвідчення такого договору не вимагається.

Водночас Закон передбачає вимоги до форми окремих видів договорів. Так, договори купівлі-продажу, міни та дарування нерухомості, найму будівлі або іншої капітальної споруди строком більш ніж на 3 роки, управління нерухомим майном підлягають нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

Нотаріальному посвідченню підлягають договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи, договір довічного утримання тощо.

У простій письмовій формі мають укладатися договори дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому, найму житла, поруки, застави, ренти, страхування тощо.

11.3. Загальна характеристика окремих видів договорів

Договір купівлі-продажу

Договір купівлі продажу — це договір, за яким одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 655 ЦК)

Предметом договору купівлі-продажу може бути товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому, майнові права, а також право вимоги (крім вимог особистого характеру).

Сторонами договору купівлі-продажу можуть бути всі суб'єкти цивільного права. Головною вимогою до продавця є наявність у нього права на продаж товару. Це означає, що правом на продаж наділений власник товару або інша уповноважена ним особа (представник, комісіонер).

Договір купівлі-продажу є відплатним, двостороннім і може бути як консенсуальним, так і реальним.

Договір купівлі-продажу може укладатися в усній формі (договір роздрібної купівлі-продажу), в простій письмовій формі (наприклад договір купівлі-продажу між юридичними особами) чи з нотаріальним посвідченням та державною реєстрацією (договір купівлі-продажу земельної ділянки,

єдиного майнового комплексу, жилого будинку (квартири) або іншого нерухомого майна).

Продавець має такі обов'язки стосовно покупця: передати покупцеві товар, визначений договором купівлі-продажу; передати одночасно з товаром приналежності та документи (технічний паспорт, сертифікат якості тощо), які стосуються товару та підлягають переданню разом із товаром відповідно до договору або актів цивільного законодавства; передати товар у строк, передбачений договором; попередити покупця про всі права третіх осіб на товар, що продається (права наймача, право застави, право довічного користування тощо); зберігати товар, не допускаючи його погіршення, якщо право власності переходить до покупця раніше від передання товару; передати товар у відповідній кількості, відповідного асортименту, належної якості; передати покупцеві товар, який відповідає умові договору купівлі-продажу щодо комплектності; нести відповідальність за недоліки товару, якщо покупець доведе, що вони виникли до передання товару покупцеві або з причин, які існували до цього моменту.

Обов'язок продавця передати товар покупцеві вважається виконаним у момент вручення товару покупцеві, якщо договором встановлений обов'язок продавця доставити товар, або надання товару в розпорядження покупця, якщо товар має бути переданий покупцеві за місцезнаходженням товару.

Покупець зобов'язаний прийняти товар від продавця у відповідний строк, крім випадків, коли він має право вимагати заміни товару або відмовитися від договору купівлі-продажу; оплатити товар; нести ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару з моменту передання йому товару; забезпечити схоронність товару, переданого продавцем у разі відмови покупця від його прийняття та негайно повідомити про це продавця.

Покупець також зобов'язаний повідомити продавця про порушення умов договору купівлі-продажу щодо кількості, асортименту, якості, комплектності, тари та (або) упаковки товару в строк, встановлений договором або актами цивільного законодавства. У протилежному випадку продавець має право частково або в повному обсязі відмовитися від задоволення відповідних вимог покупця, якщо доведе, що невиконання покупцем зазначеного обов'язку спричинило неможливість задоволення його вимог або спричинить для продавця витрати, що перевищать його витрати у разі своєчасного повідомлення про порушення умов договору.

Покупець має право на відмову від договору купівлі-продажу в разі відмови продавця передати проданий товар та в разі непередання продавцем у встановлений строк приналежностей товару або документів, що стосуються товару. Якщо товар передано покупцю у кількості, меншій за договірну, останній має право вимагати від продавця передання кількості товару, якої не вистачає, або відмовитися від переданого товару та його оплати,

а якщо він оплачений, — вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми.

Стаття 678 ЦК також визначає права покупця у разі продажу йому товару неналежної якості. У цьому випадку він має право вимагати від продавця за своїм вибором: 1) пропорційного зменшення ціни; 2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк; 3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару. Якщо ж мають місце недоліки, які не можна усунути, недоліки, усунення яких пов'язане з непропорційними витратами або затратами часу, недоліки, які виявлялися неодноразово чи з'являлися знову після їх усунення, покупець має право за своїм вибором відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми або вимагати заміни товару.

Існує кілька видів договору купівлі-продажу залежно від способу укладення, предмета договору та інших ознак: договір купівлі-продажу в оптовій та роздрібній торгівлі; договір купівлі-продажу земельних ділянок, будівель та споруд, жилих будинків, квартир, транспортних засобів та інших речей; договори купівлі-продажу, що укладаються на біржах, аукціонах, за конкурсом; договори купівлі-продажу об'єктів приватизації; договори купівлі-продажу з розстроченням платежу тощо.

Особливе місце серед договорів купівлі-продажу посідає договір роздрібної купівлі-продажу, що обумовлене спрямованістю цього договору на забезпечення матеріальних потреб населення у сфері торговельного обслуговування.

Договір роздрібної купівлі-продажу — це договір, за яким продавець, котрий здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його (ст. 698 ЦК). Цей договір є відплатним, публічним.

Сторонами договору виступають продавець (юридична або фізична особа, яка займається підприємницькою діяльністю) та покупець (фізична чи юридична особа).

У разі укладення договору роздрібної купівлі-продажу за участю покупця—фізичної особи до відносин, які не врегульовані ЦК, застосовується законодавство про захист прав споживачів, зокрема Закон України «Про захист прав споживачів» у редакції від 1 грудня 2005 р.

Договір роздрібної купівлі-продажу укладається в усній формі. Підтвердженням його укладення є касовий чек, квитанція, товарний чек або інший письмовий документ, який підтверджує сплату грошей та підставу одержання грошей продавцем.

ЦК встановлені певні особливості укладення договорів купівлі-продажу з умовою про прийняття покупцем товару у встановлений строк, з умовою

про доставку товару покупцеві, договорів купівлі-продажу за зразками, з використанням автоматів, а також найму-продажу.

Особливу увагу слід звернути на право покупця, який придбав товар належної якості, на обмін такого товару. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про захист прав споживачів» споживач має право обміняти непродовольчий товар належної якості на аналогічний у продавця, у якого він був придбаний, якщо товар не задовольнив його за формою, габаритами, фасоном, кольором, розміром або з інших причин не може бути ним використаний за призначенням, протягом 14 днів не рахуючи дня купівлі. Обмін товару здійснюється за умови, що він не використовувався і збережено його товарний вигляд, споживчі властивості, пломби, ярлики, а також розрахунковий документ, виданий споживачеві разом з проданим товаром.

Однак не кожний товар може бути повернений покупцем. Наприклад, не підлягають обміну (поверненню) парфюмерно-косметичні вироби, зубні щітки, тканини, друковані видання, продовольчі товари, лікарські препарати та засоби, предмети сангігієни тощо.

У разі розірвання договору купівлі-продажу розрахунки із споживачем провадяться виходячи з вартості товару на час його купівлі. Гроші, сплачені за товар, повертаються споживачеві у день розірвання договору, а в разі неможливості повернути гроші у день розірвання договору — в інший строк за домовленістю сторін, але не пізніше ніж протягом семи днів.

Договір міни (бартеру)

Це договір, за яким кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар (ст. 715 ЦК). При цьому кожна із сторін договору міни є продавцем того товару, який вона передає в обмін, і покупцем товару, який одержує взамін.

Предметом договору міни може бути будь-яке майно як рівноцінної, так і різної вартості. У випадку обміну товарами різної вартості договором може бути встановлена доплата за товар більшої вартості, що обмінюється на товар меншої вартості. Крім того, за договором міни може здійснюватися обмін робіт (послуг).

Договір міни є відплатним, консенсуальним та двостороннім.

При виконанні сторонами обов'язків за договором міни зазвичай застосовується принцип зустрічного виконання. Тому право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом.

Відповідно до ст. 716 ЦК до договору міни застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, поставку, контрактацію або інші договори, елементи яких містяться в договорі міни, якщо це не суперечить суті зобов'язання.

Законодавство України містить певні особливості виконання бартерних договорів у сфері зовнішньоекономічної діяльності, зокрема вони встановлюється у Законі України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23 грудня 1998 р., постанові Кабінету Міністрів України «Про деякі питання регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 29 квітня 1999 р. № 756.

Договір дарування

Це договір, за яким одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність (ст. 717 ЦК).

У договорі дарування не може бути закладено обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру. Це обумовлено тим, що зазначений договір є одностороннім та безвідплатним, а отже, не може передбачати вчинення ніяких зустрічних дій на користь дарувальника.

Дарунком можуть бути рухомі речі, в тому числі гроші та цінні папери, нерухомі речі, а також майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому.

Сторонами за договором дарування можуть бути всі суб'єкти цивільних правовідносин.

Однак ст. 720 ЦК встановлює певні застереження. Так, батьки (усиновлювачі), опікуни не мають права дарувати майно дітей, підопічних. Підприємницькі товариства мають право на укладення договору дарування між собою, якщо воно прямо встановлено установчим документом дарувальника (крім договору пожертви, на який не поширюються дані обмеження).

Договір дарування може укладатися в усній, простій письмовій чи письмовій формі з нотаріальним посвідченням, залежно від предмета дарування та виду договору дарування. Договір дарування предметів особистого користування та побутового призначення може бути укладений усно. Договір дарування майнового права, договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому, договір дарування рухомих речей, які мають особливу цінність, укладається у письмовій формі. Договір дарування нерухомої речі, а також валютних цінностей на суму, яка перевищує п'ятдесятікратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Договір дарування може бути як консенсуальним, так і реальним. Зокрема реальним є договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому.

ЦК наділяє дарувальника певними обов'язками. Так, дарувальник, якщо було відомо про недоліки або особливі властивості подарованої речі

і який не повідомив про них обдаровуваного, зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану майну, та шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в результаті володіння чи користування дарунком (ст. 721 ЦК).

Оскільки прийняття дарунка є правом обдаровуваного, то право власності на дарунок виникає у нього з моменту його прийняття. При цьому до прийняття дарунка прирівнюється прийняття обдаровуваним документів, які посвідчують право власності на річ, інших документів, які посвідчують належність дарувальникові предмета договору, або символів речі (ключів, макетів тощо).

Договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому відзначається тим, що таким договором встановлений обов'язок дарувальника передати дарунок обдаровуваному в майбутньому через певний строк (у певний термін) або у разі настання відкладальної обставини (наприклад по досягненні 18 років, у разі закінчення навчального закладу тощо). У разі настання такого строку (терміну) або відкладальної обставини, обдаровуваний має право вимагати від дарувальника передання дарунка або відшкодування його вартості. У разі смерті дарувальника або обдаровуваного до настання вказаного строку (терміну) або відкладальної обставини, договір дарування припиняється.

Крім того, дарувальник має право відмовитися від передання дарунка у майбутньому, якщо після укладення договору його майновий стан істотно погіршився. Обдаровуваний також має право у будь-який час до прийняття дарунка відмовитися від нього.

Договір довічного утримання

Відповідно до ст. 744 ЦК «за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність жилий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно».

Договір довічного утримання (догляду) є одностороннім та відплатним. При цьому цивільне законодавство не передбачає, щоб вартість надаваного відчужувачем майна була еквівалентною вартості надаваного набувачем утримання. Зазначене залежить від домовленості сторін, а також від тривалості життя відчужувача. Договір довічного утримання не має завідомо визначеного терміну дії, оскільки останній обумовлений моментом настання смерті відчужувача. Тому від тривалості його життя безпосередньо залежить розмір надаваного набувачем утримання.

Договір довічного утримання укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Набувач стає власником майна, передано-го йому за договором довічного утримання, відповідно до ст. 336 цього

Кодексу. Відтак право власності у набувача за договором, який вимагає нотаріального посвідчення, виникає з моменту такого посвідчення.

Сторонами договору довічного утримання є відчужувач та набувач. Відчужувачем за цим договором може бути фізична особа незалежно від віку та стану здоров'я (ст. 746). Набувачами за договором довічного утримання можуть бути повнолітні дієздатні фізичні особи та юридичні особи. ЦК передбачає право відчужувача передбачити в договорі кілька набувачів, тобто кілька фізичних осіб, які отримають майно на праві спільної сумісної власності. ЦК також передбачає укладення договору довічного утримання на користь третьої особи. У такому разі набувач зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь не відчужувача, а третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі. У разі коли майно належить співвласникам на праві спільної сумісної власності (наприклад подружжю), вони також мають право на відчуження цього майна за договором довічного утримання (п. 1 ст. 746 ЦК).

Об'єктом договору довічного утримання у власність набувачеві може надаватися: жилий будинок, квартира, їх частина, інше нерухоме майно, рухоме майно, яке має значну цінність (наприклад транспортний засіб, антикварні речі, твори мистецтва та ін.)

Оскільки договір довічного утримання спрямований на передачу права власності на перелічені об'єкти, то вони належатимуть відчужувачеві на праві власності і не мають бути обтяжені заставою, що має підтверджуватися відповідними правовстановлюючими документами.

Набувач за договором довічного утримання зобов'язується систематично забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом. Утримання може полягати як у матеріальному забезпеченні (в натуральному чи грошовому), так і в наданні догляду. Усі види забезпечення та догляду мають бути зазначені в договорі, наприклад надання житла, харчування, забезпечення необхідним одягом, білизною, заміна постільної білизни, прибирання квартири (будинку) тощо. Зазначені види матеріального забезпечення підлягають грошовій оцінці в договорі та індексації в порядку, встановленому законом (ст. 751 ЦК).

Стаття 754 ЦК встановлює такі способи забезпечення виконання договору довічного утримання: набувач не може до смерті відчужувача передати йому за договором довічного утримання майно продати, обміняти, подарувати, укладати щодо нього договір застави чи передати у власність іншій особі на підставі іншого правочину; протягом життя відчужувача на майно, передане набувачу за договором довічного утримання не може бути звернене стягнення за зобов'язаннями набувача; втрата, знищення, пошкодження цього майна не припиняє дію договору довічного утримання і не є підставою для припинення чи зменшення обсягу його обов'язків перед відчужувачем.

Договір довічного утримання припиняє свою дію зі смертю відчужувача. Крім того, він може бути розірваний як на вимогу набувача (у разі незгоди відчужувача на заміну набувача за договором з підстав неможливості останнім виконувати обов'язки за договором), так і на вимогу відчужувача майна (за рішенням суду в разі невиконання чи неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від наявності чи відсутності вини).

Договір найму (оренди)

Це договір, за яким наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк (ст. 759 ЦК).

Предметом договору найму може бути лише індивідуально визначена та неспоживна річ, а також майнові права.

Сторонами договору найму є наймодавець та наймач. Ними можуть бути всі суб'єкти цивільних правовідносин. Однак право на передання майна у найм має лише власник речі або особа, якій належать майнові права. Це право може бути реалізоване наймачем як особисто, так і через представника.

Договір найму є відплатним, двостороннім та консенсуальним (або реальним).

Договір може бути укладений як на визначений, так і на невизначений строк. Якщо в договорі не зазначений строк його дії, він вважається укладеним на невизначений строк. У цьому випадку кожна із сторін договору найму може відмовитися від договору в будь-який час, письмово попередивши про це другу сторону за один місяць, а в разі найму нерухомого майна — за 3 місяці.

Стаття 764 ЦК передбачає можливість автоматичної пролонгації договору найму. Так, якщо наймач продовжує користуватися майном після закінчення строку договору найму, то, за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця, договір вважається поновленим на строк, який був раніше встановлений договором.

Наймодавець зобов'язується: передати наймачеві майно у користування негайно або у строк, встановлений договором найму; передати наймачеві річ у комплекті і у стані, що відповідають умовам договору найму та її призначенню; попередити наймача про особливі властивості та недоліки речі, які йому відомі і які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна наймача або інших осіб або призвести до пошкодження самої речі під час користування нею; повідомити наймача про всі права третіх осіб на річ, що передається у найм; здійснювати за власний рахунок капітальний ремонт речі, переданої у найм.

Наймач за договором найму зобов'язується: прийняти річ у користування; у присутності наймодавця перевірити справність речі; користува-

тися річчю відповідно до її призначення та умов договору; вносити плату за користування майном у грошовій або натуральній формі на умовах та у строк, визначені договором; здійснювати за власний рахунок поточний ремонт речі, переданої у найм, якщо інше не встановлено договором або законом; усунути погіршення речі, які сталися з його вини.

Поряд з обов'язками, наймач також наділений переважним правом щодо інших осіб на укладення договору найму на новий строк за умови належного виконання своїх обов'язків за договором. За згодою наймодавця наймач також має право: змінювати стан речі, переданої йому у найм; передавати річ у користування іншій особі (піднайм); поліпшувати річ, передачу в найм, тощо.

У разі непередання наймодавцем наймачеві майна, наймач має право вимагати від наймодавця передання майна і відшкодування збитків, завданих затримкою, або відмовитися від договору найму і вимагати відшкодування завданих йому збитків.

Право власності на плоди, продукцію, доходи, одержані наймачем у результаті користування річчю, переданою у найм, належить наймачеві.

Договір найму припиняється у разі смерті фізичної особи-наймача, а також у разі ліквідації юридичної особи, яка була наймачем або наймодавцем.

Крім того, наймодавець має право відмовитися від договору найму і вимагати повернення речі, якщо наймач не вносить плату за користування річчю протягом трьох місяців підряд (ст. 782 ЦК).

Договір також може бути розірваний на вимогу наймодавця, якщо наймач: користується річчю всупереч договору або призначенню речі; без дозволу наймодавця передає річ у користування іншій особі; своєю недбалою поведінкою створює загрозу пошкодження речі; не приступив до проведення капітального ремонту речі, якщо обов'язок проведення капітального ремонту був покладений на наймача (ст. 783 ЦК).

Розірвання договору найму на вимогу наймача можливе у разі якщо наймодавець передає у користування річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню речі, а також якщо наймодавець не виконує свого обов'язку щодо проведення капітального ремонту речі (ст. 784 ЦК).

Видами договору найму є договори прокату, найму будівлі або іншої капітальної споруди, найму житла, лізингу, оренди транспортного засобу, позички.

Договір прокату — це договір, за яким наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк (ст. 787 ЦК). Договір прокату є договором прислання та публічним договором, відплатним, двостороннім, консенсуальним або реальним.

Предметом договору прокату є рухома річ, яка використовується для задоволення побутових невиробничих потреб (наприклад побутова техніка, аудіо- та відеокасети, CD диски, дорожні транспортні засоби тощо).

Більш детально відносини прокату регулюються Правилами побутового обслуговування населення, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 1994 р. № 313, а також Порядком надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку, затвердженим наказом Українського союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення від 16 грудня 1999 р. № 46.

Договір позички — це договір, за яким одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку (ст. 827 ЦК). У Цивільному кодексі УРСР цей договір називався договором безоплатного користування майном. Новий ЦК, встановлюючи презумпцію відплатності договору, змінив назву договору на договір позички.

Позичкодавцем може бути фізична або юридична особа. Користувачем, за загальним правилом, є фізична особа.

Предметом договору позички можуть бути речі побутового призначення, будівлі, інші капітальні споруди (їх окремі частини), транспортні засоби тощо, тобто лише індивідуально визначені неспоживні речі.

На відміну від договору найму, користувач не має переважного права перед іншими особами на купівлю речі, переданої йому у користування.

У разі неповернення речі після припинення договору користувачем, позичкодавець має право вимагати її примусового повернення, а також відшкодування завданих збитків.

Договір підряду

За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу (ст. 837 ЦК).

Предметом договору підряду є матеріалізований результат виготовлення, обробки, переробки, ремонту речі.

Сторонами договору підряду можуть бути фізичні та юридичні особи. Окремі законодавчі акти встановлюють спеціальні вимоги до підрядників. Наприклад, за договором побутового підряду підрядником можуть бути лише юридична особа або фізична особа—суб'єкт підприємництва; за договором будівельного підряду — юридичні та фізичні особи, які одержали у встановленому законом порядку право (ліцензію) на здійснення будівельної діяльності, або посередницькі, управлінські, консультаційні та інші подібні структури, які здійснюють підбір безпосередніх виконавців, укла-

дають з ними контракти, координують їх діяльність, забезпечують здачу об'єктів в експлуатацію.

Цей договір є відплатним, двостороннім та консенсуальним.

ЦК не містить спеціальних вказівок щодо форми договору підяду, відтак він може укладатися як в усній, так і в письмовій формі відповідно до вимог статей 206, 208 ЦК.

Істотними умовами договору підяду є умови про предмет, строк та ціну.

За загальним правилом, підрядник зобов'язується виконати роботу зі свого матеріалу і своїми засобами, якщо інше не встановлено договором. У цьому випадку він відповідає за неналежну якість наданих ним матеріалу і устаткування, а також за надання матеріалу або устаткування, обтяженого правами третіх осіб.

Якщо ж робота виконується частково або в повному обсязі з матеріалу замовника, підрядник відповідає за неправильне використання цього матеріалу, а також за невиконання або неналежне виконання роботи, спричинене недоліками матеріалу, наданого замовником, якщо не доведе, що ці недоліки не могли бути ним виявлені при належному прийманні матеріалу. Він також зобов'язаний надати замовникові звіт про використання матеріалу та повернути його залишок.

Отже, основними обов'язками підрядника є своєчасне та якісне виконання роботи, вжиття всіх заходів щодо збереження майна, переданого йому замовником, та відповідальність за втрату або пошкодження цього майна.

Також підрядник зобов'язаний своєчасно попередити замовника про: недоброякісність або непридатність матеріалу, одержаного від замовника; те, що додержання вказівок замовника загрожує якості або придатності результату роботи; наявність не залежних від підрядника обставин, які загрожують якості або придатності результату роботи.

Підрядник має право на ощадливе ведення робіт за умови забезпечення їх належної якості. Підрядник також має право відмовитися від договору підяду та право на відшкодування збитків, у разі якщо замовник у відповідний строк не замінить недоброякісний або непридатний матеріал, не змінить вказівок про спосіб виконання роботи або не усуне інших обставин, що загрожують якості або придатності результату роботи, а також якщо використання недоброякісного або непридатного матеріалу чи додержання вказівок замовника загрожує життю та здоров'ю людей чи призводить до порушення екологічних, санітарних правил, правил безпеки людей та інших вимог (ст. 848 ЦК).

Замовник зобов'язаний: сприяти підрядникові у виконанні роботи у випадках, в обсязі та в порядку, встановлених договором підяду; надати якісні матеріали, якщо роботи виконуються з його матеріалів; своєчасно

прийняти виконану підрядником роботу, оглянути її і в разі виявлення допущених у роботі відступів від умов договору або інших недоліків негайно заявити про них підрядникові, а також оплатити виконану роботу.

Якщо замовник не сплатив встановленої ціни роботи або іншої суми, належної підрядникові, підрядник має право притримати результат роботи, а також устаткування, залишок невикористаного матеріалу та інше майно замовника, що є у підрядника (ст. 856 ЦК).

Замовник має право у будь-який час перевірити хід і якість роботи, не втручаючись у діяльність підрядника, вимагати своєчасного та якісного виконання роботи підрядником.

Замовник має право на відмову від договору підряду та вимагати відшкодування збитків, у разі якщо підрядник своєчасно не розпочав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її у строк стає явно неможливим; у разі невиконання підрядником вимоги замовника усунути недоліки роботи, якщо у ході виконання роботи стане очевидним, що вона не буде виконана належним чином; замовник також має право відмовитися від договору підряду у будь-який час до закінчення роботи, виплативши підрядникові плату за виконану частину роботи та відшкодувавши йому збитки, завдані розірванням договору.

Видами договору підряду є побутовий підряд, будівельний підряд, підряд на проектні та пошукові роботи, а також на виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт.

Договір перевезення

За договором перевезення здійснюється перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти. Такий договір є єдиною підставою виникнення зобов'язань з перевезення.

Загальні умови перевезення визначаються ЦК, іншими законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до перших: Повітряним кодексом, Кодексом торговельного мореплавства, законами України «Про залізничний транспорт», «Про автомобільний транспорт», Статутом залізниць України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р.; Правилами перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України, затвердженими наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 27 грудня 2006 р. № 1196 тощо.

За видами транспорту договори перевезення поділяються на перевезення залізничним, автомобільним, повітряним, морським і внутрішнім водним транспортом, а також у прямому змішаному сполученні (кількома видами транспорту за єдиним транспортним документом — ст. 913 ЦК).

За особливостями перевезень виділяють також договір чартеру, фрахтування (ст. 912 ЦК), договір перевезення транспортом загального користування (ст. 915 ЦК), договір транспортного експедирування (ст. 929 ЦК).

Договір перевезення є двостороннім, відплатним, реальним (договір перевезення багажу, вантажу) або консенсуальним (договори транспортно-го експедирування, фрахтування).

Договір перевезення, залежно від виду перевезень, може укладатися в усній чи письмовій формі. Укладення договору перевезення має підтверджуватися квитком та багажною квитанцією (перевезення пасажирів та багажу), транспортною накладною (перевезення вантажу), коносаментом (перевезення вантажу морським транспортом).

До обов'язків перевізника належить перевезення вантажу, багажу або пасажирів на умовах та у строк, визначені договором. Перевізник має право вимагати плати за перевезення.

Відправник за договором перевезення вантажу, а також пасажир за договором перевезення пасажирів та багажу зобов'язані внести плату за перевезення.

Відповідно до ст. 911 ЦК за договором перевезення пасажирів та багажу пасажир має право: одержати місце у транспортному засобі згідно з придбаним квитком; провозити з собою безоплатно одну дитину віком до шести років без права зайняття нею окремого місця; перевозити з собою безоплатно ручну поклажу в межах норм, встановлених транспортними кодексами (статутами); відмовитися від поїздки, повернути квиток і одержати назад повну або часткову вартість квитка — залежно від строку здавання квитка згідно з правилами, встановленими транспортними кодексами (статутами); отримувати повну та своєчасну інформацію про час та місце відправлення транспортного засобу за вказаним у транспортному документі (квитку) маршрутом; а також інші права, встановлені іншими нормативно-правовими актами.

Договір зберігання

Договір зберігання — це договір, за яким одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (поклажодавцем), і повернути її поклажодавцеві у схоронності (ст. 936 ЦК). У Цивільному кодексі УРСР цей договір називався договором схову.

Зобов'язання зі зберігання можуть виникати не лише за договором зберігання, а й за договором купівлі-продажу, підряду, перевезення, з метою охорони спадкового майна, договором застави тощо.

Договір зберігання є відплатним, двостороннім та реальним.

Предметом договору зберігання може бути індивідуально визначена речовина.

Сторонами договору зберігання можуть бути фізичні та юридичні особи. Для окремих видів договорів зберігання встановлюється обмеження кола осіб, які можуть бути зберігачами, поняттям «професійний зберігач». Такими зберігачами є суб'єкти підприємництва, які здійснюють підприєм-

ницьку діяльність зі зберігання речей (ломбарди, банківські установи, камери схову, товарні склади тощо).

У тих випадках, коли зберігання речей здійснюється суб'єктом підприємницької діяльності на складах загального користування, договір зберігання є публічним.

Договір зберігання може укладатися як в усній (договір зберігання речей у гардеробі організацій, камерах схову тощо), так і в письмовій формі (договір складського зберігання, консенсуальний договір зберігання). Письмова форма договору вважається дотриманою, якщо прийняття речі на зберігання посвідчене розпискою, квитанцією або іншим документом, підписаним зберігачем.

ЦК у параграфі 3 гл. 66 передбачає спеціальні види договору зберігання: зберігання речі у ломбарді; зберігання цінностей у банку; договір про надання індивідуального банківського сейфа; зберігання речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту; зберігання речей у гардеробі організації; зберігання речей пасажира під час його перевезення; зберігання речей у готелі; зберігання речей, що є предметом спору; зберігання авто-транспортних засобів; договір охорони.

За договором зберігання зберігач зобов'язаний: вживати всіх заходів, встановлених договором, законом, іншими актами цивільного законодавства, для забезпечення схоронності речі; у разі безоплатного зберігання речі піклуватися про річ, як про свою власну; негайно повідомити поклажодавця про необхідність зміни умов зберігання речі і отримати його відповідь; у разі небезпеки втрати, нестачі або пошкодження речі — змінити спосіб, місце та інші умови її зберігання, не чекаючи відповіді поклажодавця; повернути поклажодавцеві річ, яка була передана на зберігання, або відповідну кількість речей такого самого роду та такої самої якості в такому стані, в якому вона була прийнята на зберігання, з урахуванням зміни її природних властивостей; передати плоди та доходи, які були ним одержані від речі; а також на першу вимогу поклажодавця повернути річ, навіть якщо строк її зберігання не закінчився.

Зберігач не має права без згоди поклажодавця користуватися річчю, переданою йому на зберігання, а також передавати її у користування іншій особі.

За втрату (нестачу) або пошкодження речі, прийнятої на зберігання, зберігач відповідає за загальних підстав. Після закінчення строку зберігання зберігач відповідає за втрату (нестачу) або пошкодження речі лише за наявності його умислу або грубої необережності.

Поклажодавець зобов'язаний забрати річ від зберігача після закінчення строку зберігання, оплатити послуги зберігача, відшкодувати надзвичайні витрати, а також витрати, понесені зберігачем на зберігання речі при безоплатному договорі зберігання; відшкодувати зберігачеві збитки,

завдані властивостями речі, переданої на зберігання, якщо зберігач, прийнявши її на зберігання, не знав і не міг знати про ці властивості.

Договір страхування

За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору (ст. 979 ЦК).

Страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю і одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Учасників страховика повинно бути не менше трьох. Страхувальниками можуть бути юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України. Договір страхування може також укладатися на користь третьої особи.

Предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з: життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); володінням, користуванням і розпоряджанням майном (майнове страхування); відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхування відповідальності) (ст. 980 ЦК).

Договір страхування укладається у письмовій формі і вважається укладеним з моменту внесення страхувальником першого страхового платежу, якщо інше не встановлено договором.

Цей договір є відплатним, двостороннім та реальним.

Істотними умовами договору страхування відповідно до ст. 982 ЦК є: предмет договору страхування; страховий випадок; розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату в разі настання страхового випадку (страхова сума); розмір страхового платежу і строки його сплати; строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства.

Формами страхування є добровільне та обов'язкове страхування. Добровільне страхування здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком (наприклад страхування життя, страхування від нещасних випадків, медичне страхування, страхування здоров'я на випадок хвороби та інші види, передбачені ст. 6 Закону України «Про страхування»). Обов'язкове страхування застосовується у випадках, передбачених законом (наприклад: авіаційне страхування цивільної авіації; страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну та інші види, передбачені ст. 7 Закону).

Страховий випадок — подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страховальнику, застрахованій або іншій третій особі (наприклад заподіяння шкоди життю, здоров'ю, майну особи). Страхова сума — грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку (ст. 9 Закону). Страхова сума визначається сторонами в договорі страхування.

Договір позики. Кредитний договір

За договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку саму суму грошових коштів (суму позики) або таку саму кількість речей того самого роду та такої самої якості (ст. 1046 ЦК).

Договір позики є одностороннім, безвідплатним та реальним.

Сторонами у договорі позики можуть бути фізичні та юридичні особи.

Предметом договору позики можуть бути лише родові речі (зокрема гроші), оскільки зазначені речі передаються позичальнику у власність. Тому він зобов'язується повернути не ті речі, які він позичав, а речі того самого роду та якості.

Договір позики вважається укладеним з моменту передавання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками.

Договір позики укладається у письмовій формі, якщо його сума не менш як у 10 разів перевищує встановлений законом розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а у випадках, коли позикодавцем є юридична особа, — незалежно від суми. Укладення договору позики має підтверджуватись розпискою позичальника.

Позичальник зобов'язується повернути позику в строк та в порядку, встановлені договором. Якщо договором такий строк не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, позика має бути повернена позичальником протягом 30 днів від дня пред'явлення позикодавцем вимоги про це, якщо інше не встановлено договором.

Позика вважається повернутою в момент передавання позикодавцеві речей, визначених родовими ознаками, або зарахування грошової суми, що позичалася, на його банківський рахунок.

Кредитний договір

За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти (ст. 1054 ЦК). Цей договір є відплатним, двостороннім та консенсуальним.

Кредитодавцем може бути лише банк або інша фінансова установа (кредитна спілка, ломбард, інвестиційний фонд тощо). Позичальником може бути фізична або юридична особа.

Предметом кредитного договору можуть бути лише грошові кошти як у готівковій, так і в безготівковій формі.

Цей договір має укладатися в письмовій формі незалежно від суми кредиту.

Істотними умовами кредитного договору є: предмет, сума, строк її повернення, а також розмір процентів. Особливості надання кредитів банками регламентується Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Кредитний договір поділяється на комерційний кредит, іпотечний кредит, споживчий кредит, лізинговий кредит тощо. За строком дії кредити можуть бути короткострокові (до 1 року), середньострокові (до 3 років) та довгострокові (більше 3 років).

Договір доручення

За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя (ст. 1000 ЦК).

Договір доручення є консенсуальним, двостороннім, відплатним або безвідплатним (залежно від волі сторін).

Договір доручення є правовою підставою для виникнення відносин представництва. Тобто повірений діє не у власних інтересах і не від власного імені, а в інтересах та від імені особи довірителя. При укладенні договору доручення виникають внутрішні та зовнішні правовідносини. Внутрішні правовідносини виникають між довірителем та повіреним на підставі договору доручення, а зовнішні — між повіреним та третіми особами і полягають у представництві інтересів довірителя перед цими особами. Для участі у зовнішніх відносинах представництва довіритель зобов'язаний видати повіреному довіреність, яка і пред'являється третім особам для засвідчення його повноважень.

Сторонами договору доручення можуть бути повністю дієздатні фізичні та юридичні особи.

Предмет договору доручення — лише юридичні дії, причому вони мають бути правомірними, конкретними та здійсненими (ст. 1003 ЦК). Наприклад, предмет договору доручення може становити обов'язок повіреного укласти договір, отримати кошти чи майно або передати їх іншій особі тощо. Повірений має бути уповноваженим вчиняти лише ті дії, правом на вчинення яких наділений довіритель (не можна передати більше прав, ніж маєш), а також вчиняти такі правочини, які можуть бути вчинені через представника (наприклад, не можна вчиняти через представника заповіт, заяву про прийняття спадщини тощо. Особливістю цього договору також є те,

що правочин, який вчиняється повіреним від імені довірителя, створює, змінює та припиняє права та обов'язки не для повіреного, а для довірителя.

Повірений зобов'язаний вчиняти дії відповідно до змісту даного йому доручення і має право відступити від змісту доручення лише у випадках, передбачених ст. 1004 ЦК. Він повинен виконувати доручення особисто, якщо інше не передбачено договором або законом (ст. 1005 ЦК).

Повірений за договором доручення зобов'язується: повідомляти довірителеві на його вимогу всі відомості про хід виконання його доручення; після виконання доручення або в разі припинення договору доручення до його виконання негайно повернути довірителеві довіреність і надати звіт про виконання доручення; негайно передати довірителеві все одержане у зв'язку з виконанням доручення.

Довіритель зобов'язаний: видати повіреному довіреність; забезпечити повіреного засобами, необхідними для виконання доручення; відшкодувати повіреному витрати, пов'язані з виконанням доручення; негайно прийняти від повіреного все одержане ним у зв'язку з виконанням доручення; виплатити повіреному плату, якщо вона йому належить.

Договір комісії

За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента (ст. 1011 ЦК).

Цей договір є двостороннім, відплатним та консенсуальним.

Сторонами договору комісії можуть бути повністю дієздатні фізичні та юридичні особи.

Предмет договору комісії становить вчинення правочинів комісіонером. Відмінність договору комісії від договору доручення полягає у тому, що предмет договору доручення становить вчинення юридичних дій, що є ширшим, ніж вчинення правочинів. Крім того, за договором комісії комісіонер діє від власного імені, але в інтересах і за рахунок комітента, а в договорі доручення повірений діє від імені та в інтересах довірителя. Відтак, на відміну від договору доручення, при виконанні договору комісії не виникають відносини представництва.

Комісіонер зобов'язується: вчиняти правочини на умовах, найбільш вигідних для комітента і відповідно до його вказівок; зберігати майно комітента; надати комітенту звіт і передати йому все одержане за договором комісії. У разі вчинення правочину на більш вигідних умовах додатково одержана вигода належить комітенту. Комісіонер має право відступити від вказівок комітента, якщо цього вимагають інтереси комітента і він не міг попередньо запитати комітента або не одержав у розумний строк відповіді на свій запит.

Комітент зобов'язаний: забезпечити комісіонера всім необхідним для виконання обов'язку перед третьою особою; прийняти від комісіонера все

належно виконане за договором комісії; оглянути майно, придбане для нього комісіонером, і негайно повідомити його про виявлені у цьому майні недоліки. Він стає власником майна, придбаного комісіонером за договором з третьою особою за рахунок комітента.

Комітент має право відмовитися від договору комісії у будь-який час. Комісіонер має право відмовитися від договору комісії лише при безстроковому договорі комісії.

Позадоговірні зобов'язання

До позадоговірних належать зобов'язання: з публічної обіцянки винагороди (гл. 78 ЦК); з вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (гл. 79 ЦК); з рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної чи юридичної особи (гл. 80 ЦК); зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (гл. 81 ЦК); з відшкодування шкоди (гл. 82 ЦК); з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (гл. 83 ЦК).

§ 12. Спадкування

Відповідно до ст. 1216 ЦК спадкування — це перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Спадкоємцями за законом і за заповітом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи, держава, територіальні громади.

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Отже, в порядку спадкування переходять не лише права, наприклад, права на майно, а й пов'язані з ними обов'язки.

Не входять до складу спадщини права та обов'язки, нерозривно пов'язані з особою спадкодавця: особисті немайнові права; право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені ст. 608 ЦК.

Підставою для відкриття спадщини є смерть особи або оголошення її померлою.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Саме з цього моменту в спадкоємців виникає право на спадкування.

Місцем відкриття спадщини відповідно до ст. 1221 ЦК є останнє місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме, — місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна — місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Спадкування здійснюється за заповітом та за законом. Спадкування за заповітом має місце у разі наявності заповіту, складеного спадкодавцем у встановленому законом порядку. Спадкування за законом здійснюється у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини.

Заповітом є особисте розпорядження особи на випадок своєї смерті. Правом на складання заповіту наділені фізичні особи з повною цивільною дієздатністю. Причому він повинен складатися особисто.

Заповідач має право охопити заповітом усю спадщину або її частину, а також може включити до складу спадщини ті права та обов'язки, які належатимуть йому в майбутньому.

Спадкоємцями за заповітом може бути як одна, так і кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у заповідача з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інші учасники цивільних відносин. Крім того, заповідач наділений правом позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом без зазначення причин. Проте заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині. До таких осіб належать малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки. Вони спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (ст. 1241 ЦК).

Заповіт є чинним за умови дотримання вимог закону щодо змісту та форми заповіту. Відповідно до ст. 1247 ЦК заповіт складається у письмовій формі і має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251—1252 ЦК. Обов'язковими елементами змісту заповіту є зазначення місця та часу його складення, зазначення кола спадкового майна та спадкоємців, а також особистий підпис заповідача. У разі коли заповідач не може підписати заповіт внаслідок хвороби або фізичної вади, він може бути підписаний іншою незаінтересованою особою в порядку, встановленому ст. 207 ЦК.

Оскільки заповіт є одностороннім правочином, заповідач має право у будь-який час скасувати заповіт або внести до нього зміни. Заповідач також має право у будь-який час скласти новий заповіт. У цьому випадку заповіт, складений пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або у тій частині, в якій він суперечить новому заповіту.

Підставами для визнання заповіту недійсним є: складання його особою, яка не мала на це права, складання заповіту з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, а також якщо в судовому порядку буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідає його волі (ст. 1257 ЦК).

ЦК передбачає такі види заповіту: особистий заповіт (ст. 1233 ЦК); заповіт подружжя (ст. 1243); секретний заповіт (ст. 1249), заповіт за участю свідків (ст. 1253), заповіт з умовою (ст. 1242); заповіт із заповідальним відказом (ст. 1237 ЦК) та із заповідальним покладенням (ст. 1240) тощо.

Заповідальний відказ — це наділення відказоодержувача правом на отримання певних матеріальних благ від спадкоємця за заповітом, зміст якого визначається у заповіті. Відтак відказ полягає у покладенні за заповітом на спадкоємця обов'язку з передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини. Так, заповідач може покласти на спадкоємця — набувача рухомого або нерухомого майна обов'язок надати іншій особі право користування останнім. Причому це право зберігає чинність у разі наступної зміни його власника, є невідчужуваним, непередаваним і не переходить до спадкоємців відказоодержувача.

На відміну від заповідального відказу, заповідальне покладення полягає у встановленні заповідачем обов'язку вчинити певні дії немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання, а також вчинити певні дії, спрямовані на досягнення суспільно корисної мети (ст. 1240 ЦК).

Спадкування за законом здійснюється спадкоємцями по чергові. Тобто спадкоємці наступної черги закликаються до спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги. Коло спадкоємців визначене законом і не може бути розширене.

Частки у спадщині кожного із спадкоємців за законом є рівними. Однак спадкоємці за усною угодою між собою, якщо це стосується рухомого майна, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них. Якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів, то спадкоємці можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них за письмовою угодою між собою, посвідченою нотаріусом.

Статтями 1261—1265 ЦК визначено п'ять черг спадкоємців за законом.

Спадкоємцями першої черги є діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки.

У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

Спадкоємцями третьої черги є рідні дядько та тітка спадкодавця.

До четвертої черги спадкоємців за законом входять особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. Право на спадкування за законом разом із спадкоємцями п'ятої черги мають також утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини (ст. 1277 ЦК). Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

Спадкоємці за законом або заповітом мають право або прийняти спадщину, або відмовитися від неї. При цьому спадкоємці не мають права на прийняття спадщини під умовою.

Для прийняття спадщини встановлюється 6-місячний строк, який починає обчислюватися з моменту відкриття спадщини. Протягом цього строку спадкоємці мають право прийняти спадщину або відмовитися від неї.

Прийняття спадщини може бути здійснене у 2 способи. Прийняття спадщини шляхом незаявлення про відмову від її прийняття встановлене для спадкоємця, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, а також для малолітньої, неповнолітньої, недієздатної особи і особи, цивільна дієздатність якої обмежена (крім випадків, встановлених частинами 2—4 ст. 1273 ЦК. Для всіх інших спадкоємців способом прийняття спадщини є подання до нотаріальної контори заяви про прийняття спадщини.

Заява про прийняття спадщини подається спадкоємцем особисто. Подання заяви неповнолітніми особами можливе без згоди батьків або піклувальника. Від імені малолітньої недієздатної особи заяву про прийняття спадщини подають її батьки (усиновлювачі), опікун.

Особа, яка подала заяву про прийняття спадщини, може відкликати її протягом строку, встановленого для прийняття спадщини.

Наслідками неподання спадкоємцем заяви про прийняття спадщини протягом 6-місячного строку є визнання спадкоємця таким, що не прийняв її.

Спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, за письмовою згодою спадкоємців, котрі прийняли спадщину, може подати заяву про прийняття спадщини до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини.

Спадкоємець, що пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, може звернутися до суду з позовом, на підставі якого суд може

визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

Спадкоємець за заповітом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за заповітом. Спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого із спадкоємців за законом незалежно від черги.

У разі відмови від прийняття спадщини одного із спадкоємців за заповітом частка у спадщині, яку він мав право отримати, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну. У разі відмови від прийняття спадщини одного із спадкоємців за законом з тієї черги, яка має право на спадкування, частка у спадщині, яку він мав право отримати, переходить до інших спадкоємців за законом тієї ж черги і розподіляється між ними порівну.

Якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (ст. 1276 ЦК). Такий перехід права на спадщину називається спадковою трансмісією.

§ 13. Право інтелектуальної власності

Виникнення об'єктів інтелектуальної власності пов'язується зі здійсненням особою творчої діяльності, тобто цілеспрямованої розумової діяльності, результатом якої є щось нове, неповторне. Така творчість може бути духовною (тобто творчість гуманітарного характеру, спрямована на збагачення внутрішнього світу людини) або науково-технічною (спрямованою на пошук нових технологічних і технічних засобів вирішення завдань у сфері господарювання). Результатом духовної творчості може бути створення творів літератури, мистецтва, а результатом науково-технічної творчості — наукові відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції, торговельні марки тощо, які охоплюються поняттям «інтелектуальна власність».

Відповідно до ст. 418 ЦК право інтелектуальної власності — це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом.

Як і право власності, право інтелектуальної власності є непорушним. Воно також є видом абсолютних прав. Тому ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом.

Відповідно до ст. 420 ЦК об'єктами права інтелектуальної власності є: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми)

організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці.

Сукупність правових норм, які регулюють відносини у сфері інтелектуальної власності, утворюють підгалузь цивільного права, яка складається з наступних правових інститутів: авторське право і суміжні права, право промислової власності (патентне право), правові засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг.

Авторське право — це особисті немайнові та майнові права автора, які виникають у зв'язку зі створенням ним твору, який охороняється законом.

Об'єктами авторського права відповідно до ст. 433 ЦК є: 1) літературні та художні твори (наприклад романи, поеми, статті, лекції, промови, драматичні, хореографічні, музичні твори, аудіовізуальні твори, твори живопису, архітектури, скульптури та графіки, фотографічні твори); 2) комп'ютерні програми; 3) компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності, та інші твори.

Причому ці твори є об'єктами авторського права без виконання будь-яких формальностей щодо них та незалежно від їх завершеності, призначення, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження. Головне, щоб твір був створений та виражений у будь-якій формі, прийнятній для його сприйняття іншими особами (усній, письмовій, електронній).

Автору твору належать особисті немайнові права на визнання його творцем об'єкта права інтелектуальної власності, право перешкоджання будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності, вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо; забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору; обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору; на недоторканність твору тощо (статті 423, 438 ЦК). Такі права є невідчужуваними, крім випадків, передбачених законом, та безстроковими. Авторіві твору також належать такі майнові права як: право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання тощо (статті 424, 440 ЦК). На відміну від особистих немайнових прав автора, майнові права є строковими. Так строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір спливає через сімдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком смерті автора чи останнього із співавторів, який пережив інших

співавторів, крім випадків, передбачених законом (ст. 446 ЦК). Після закінчення цього строку твір може вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом.

Суміжні права є тісно пов'язаними з авторським правом, адже вони виникають у зв'язку з використанням творів літератури, мистецтва, науки. Відтак вони є вторинними щодо авторських прав. Так, співак виконує пісню, слова та музика до якої написані іншою особою — автором цих творів (суб'єктом авторського права), відтак виконавець є суб'єктом суміжного права.

Об'єктами суміжних прав відповідно до ст. 449 ЦК є: виконання, фонограми, відеограми, програми (передачі) організацій мовлення.

Суб'єктами суміжних прав є виконавець, виробник фонограми, виробник відеограми, організація мовлення та інші особи, які набули таких прав відповідно до договору чи закону.

Право інтелектуальної власності на виконання виникає з моменту першого його здійснення; на фонограму чи відеограму — з моменту її вироблення; передачу (програму) організації мовлення — з моменту її першого здійснення.

Відносини у сфері авторства та суміжних прав регламентуються Законом України «Про авторське право і суміжні права».

Другим правовим інститутом, який входить до права інтелектуальної власності, є право промислової власності (патентне право). Під ним розуміють особисті немайнові та майнові права, які виникають у зв'язку зі створенням та використанням винаходів, корисних моделей та промислових зразків. Основними джерелами патентного права є: ЦК України (Книга четверта), закони України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки».

Об'єктами права промислової власності є: винахід, корисна модель, промисловий зразок. Вони є результатами науково-технічної творчості.

Патентним правом право промислової власності називають тому, що документ, який видається на підтвердження визнання результату інтелектуальної діяльності об'єктом права інтелектуальної власності та одночасно засвідчує набуття особою прав на такий об'єкт, є патент. Відтак, на відміну від авторського права, в якому не потрібно виконувати ніяких формальностей для виникнення у особи авторського права, суб'єкт права промислової власності повинен отримати у встановленому законом порядку патент, який засвідчує його право на винахід чи інший об'єкт патентного права.

Необхідність отримання патенту обумовлена, в першу чергу, тим, що не кожний об'єкт творчої діяльності може бути визнаний об'єктом права промислової власності, він повинен відповідати умовам патентоздатності. Це вимоги, передбачені законом, яким повинні відповідати всі об'єкти патентного права. Ними є: новизна, винахідницький рівень і промислова при-

датність об'єкта. Крім того, необхідність дотримання спеціальної процедури також обумовлюється захистом прав винахідників від осіб, які винайшли подібний винахід або створили його пізніше, ніж сам винахідник. Тому процедура отримання патенту досить складна і спрямована на перевірку не лише характеристик і придатності до використання об'єкта промислової власності, а й факту часу його створення з метою встановлення новизни об'єкта.

Винаходом (корисною моделлю) є результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології. Промисловим зразком є результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання.

Об'єктом винаходу і корисної моделі можуть бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини тощо) або процес (спосіб), а також нове застосування відомого продукту чи процесу. Об'єктом промислового зразка можуть бути форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, які визначають зовнішній вигляд промислового виробу і призначені для задоволення естетичних та ергономічних потреб.

Патент надає його власнику виключне право використовувати винахід (корисну модель) за своїм розсудом, якщо таке використання не порушує прав інших власників патентів: виготовлення продукту із застосуванням запатентованого винаходу (корисної моделі), застосування такого продукту, пропонування для продажу, в тому числі через Інтернет, продаж, імпорт (ввезення) та інше введення його в цивільний оборот або зберігання такого продукту в зазначених цілях.

Третім інститутом права інтелектуальної власності є правові засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг. До нього входять права на комерційне найменування, торговельні марки та географічні зазначення походження товарів. Правове регулювання зазначеного інституту здійснюється главами 43—45 ЦК, законами України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на зазначення походження товарів».

Під комерційним найменуванням розуміють найменування юридичної особи, під яким вона виступає у цивільному обігу, за допомогою якого здійснюється індивідуалізація такої особи. На відміну від інших правових засобів індивідуалізації, для виникнення права на комерційне найменування не потрібно виконувати ніяких спеціальних дій, достатньо самого факту першого використання комерційного найменування.

Торговельна марка слугує для розмежування товарів і послуг, що надаються різними суб'єктами господарювання. Об'єктом знака може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень (наприклад слова, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори та комбінації кольорів, а також будь-яка комбінація таких позначень).

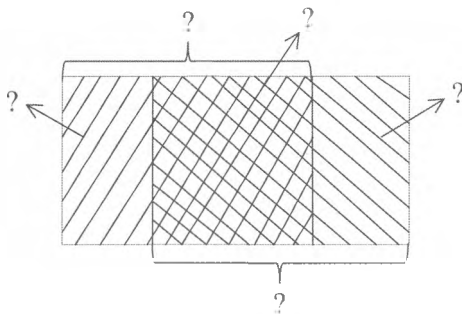
Право власності на знак засвідчується свідоцтвом, строк дії якого становить 10 років від дати подання заявки і продовжується за клопотанням власника свідоцтва у порядку, передбаченому законом.

Запитання та завдання для самостійної перевірки знань

1. Дайте загальну характеристику цивільного права як галузі права.
2. Охарактеризуйте особисті немайнові відносини як один із видів відносин, що входять до предмета цивільного права.
3. Охарактеризуйте майнові відносини як один із видів відносин, що входять до предмета цивільного права.
4. Що являє собою метод цивільно-правового регулювання?
5. Охарактеризуйте принципи цивільного права.
6. Що включає в себе система цивільного права?
7. Назвіть джерела цивільного права.
8. Дайте загальну характеристику Цивільного кодексу України.
9. Назвіть ознаки, що притаманні цивільним правовідносинам.
10. Охарактеризуйте склад цивільних правовідносин.
11. Що являє собою зміст цивільних правовідносин?
12. Які підстави виникнення цивільних правовідносин вам відомі?
13. На які види поділяються цивільні правовідносини?
14. Які особливості притаманні фізичним особам як суб'єктам цивільних правовідносин?
15. Які особливості притаманні юридичним особам як суб'єктам цивільних правовідносин?
- 16.* Порівняйте поняття «правоздатність» та «дієздатність».
- 17.* Порівняйте фізичну та юридичну особу.
18. Які види юридичних осіб вам відомі?
19. Охарактеризуйте державу як одного із суб'єктів цивільних правовідносин.
20. Які правові засади здійснення підприємницької діяльності суб'єктами цивільного права вам відомі?
21. Назвіть об'єкти цивільних правовідносин.
22. Дайте визначення правочину та визначте, які види правочинів існують.
23. Які ознаки правочинів вам відомі?
24. Назвіть умови дійсності правочину.
25. Які правочини вважаються нікчемними та оспорюваними?
26. Які органи можуть здійснювати захист цивільних прав?
27. Що є підставою для захисту цивільного права?
28. Якими способами може здійснюватися судовий захист цивільних прав?
29. Як визначаються строки і терміни у цивільному законодавстві?
30. Що таке строк позовної давності? Які види строків позовної давності вам відомі?
31. Що таке цивільно-правова відповідальність та які її особливості?

32. Які функції виконує цивільно-правова відповідальність?
33. Які види цивільно-правової відповідальності вам відомі?
34. Що є підставою настання цивільно-правової відповідальності?
35. Назвіть підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності.
36. Що таке право власності? Які ознаки характеризують це право?
37. Які складові становлять зміст права власності?
38. Охарактеризуйте суб'єктів та об'єкти права власності.
39. Охарактеризуйте підстави набуття права власності.
40. Які способи припинення права власності передбачає цивільне законодавство України?
41. Які форми власності закріплені законодавством України?
42. Охарактеризуйте право спільної власності.
43. Охарактеризуйте право довірчої власності.
44. Дайте загальну характеристику речових прав на чуже майно.
- 45.** Як ви вважаєте, яке значення конституційного принципу рівності всіх суб'єктів права власності в Україні?
- 46.** Як момент виникнення права власності залежить від способу виникнення права власності?
47. Які вам відомі способи захисту права власності?
- 48.* Порівняйте вимоги виникнення права власності до способу виникнення права власності?
49. Хто є суб'єктами права інтелектуальної власності і що відносять до його об'єктів?
50. Які вам відомі підстави виникнення зобов'язань?
51. Які вимоги встановлює законодавство до виконання зобов'язань їх сторонами?
52. Які ви знаєте способи припинення зобов'язань?
- 53.* Що таке порушення зобов'язання? Які правові наслідки настають у випадку порушення зобов'язання?
54. Що таке договір у цивільному праві? Які види класифікації договорів вам відомі?
55. У запропонованій нижче схемі, яка показує співвідношення понять «правочин», «домовленість» та «договір», позначте кожне з них.

56. Дайте загальну характеристику договору купівлі-продажу.

57. Яким чином захищені права покупця в разі придбання товару неналежної якості?

58. Дайте загальну характеристику договору міни.

59. Який порядок оформлення договору дарування передбачений чинним законодавством?

60. Дайте загальну характеристику договору довічного утримання.

61. У чому полягає зміст договору найму (оренди)?

62. Які види договору найму вам відомі? Охарактеризуйте їх.

63. Дайте загальну характеристику договору підряду.

64. У чому полягає зміст договору перевезення?

65. Розкрийте зміст договору зберігання.

66. Дайте загальну характеристику договору страхування.

67. У чому полягає зміст договору позики?

68. Розкрийте зміст договору доручення.

69. Дайте загальну характеристику договору комісії.

70.* У чому полягають особливості позадоговірних зобов'язань? Які їх види вам відомі?

71. Що таке спадкування? Хто може бути спадкодавцем і спадкоємцем?

72. Охарактеризуйте способи спадкування.

73.* Порівняйте спадкування за законом і спадкування за заповітом.

74. Що таке заповідальний відказ?

75. Що таке обов'язкова частка у спадщині і хто має на неї право?

*Рівність — це визнання за всіма людьми
однакових прав на користування природними благами,
що походять від суспільного життя, однакових прав
на повагу особистості особи*

Л. Толстой

Сором часом забороняє те, чого не забороняють закони

Сенека

*Кожний вільний вірити, у що він хоче.
Я тільки проти того, щоб змушувати всіх
вірити в щось одне*

Бернард Шоу

*Якщо поставити баранів на чолі левів,
то леви збараніють, а навпаки —
то навіть баран матиме левове серце*

Наполеон Бонапарт

Під час гніву не треба ні говорити, ні діяти

Піфагор